

Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri

(Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi Yaklaşımıyla)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. ALKAN*

Giriş:

Tarih ve Siyaset Bilimi İçin Kaynak/Belge Olarak Hukuksal Metinler

Türkiye’de ilk genel seçimler 1877 yılında tamamlanmış, ancak seçimlere 1876’nın son ayında başlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de genel seçimlerin 130 yıllık bir tarihi vardır. Yerel seçimlerin tarihi ise genel seçimlerden de eskidir. Osmanlı modernleşmesinin milat noktası olan Tanzimat Fermanı’nın ilanı sırasında muhassıl meclisleri için üye seçimiyle başlayan yerel seçimlerin tarihi de 167 yıl geriye gitmektedir.

Tarihi oldukça eskiye gitmekle birlikte, seçimlerin bir demokratik yöntem olarak kurumlaşması konusunda ciddi sorunlar yaşandığı da bir gerçektir. Bir yandan halka olan güvensizlik, bir yandan hükümetlerin kendi iktidarlarını kayıran seçim yasası değişiklikleri, bir yandan da otoriter dönemler (II. Abdülhamit Dönemi veya İttihat ve Terakki’nin tek parti yönetimi gibi) ve kesintiler (askeri darbe parantezleri) bu kurumlaşmanın önündeki başlıca engelleri oluşturmuşlardır. Öte yandan tarihe dönük ideolojik kaygılar ve geçmişe yönelik miyop bakış, seçim geleneğinin kurumlaşmasını önleyen diğer nedenler arasında sayılabilir.

---

* İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyasi Tarih Anabilim Dalı Başkanı

İster yürürlükte olsun, isterse yürürlükten kalkmış olsun, anayasalar, yasalar, tüzükler, yönetmelikler... gibi düzenlemeler hukuksal birer belge olmalarının yanı sıra, siyasal ve tarihsel çalışmalarda da kullanılacak temel belgelerdir. Bu tür hukuksal belgeler, genellikle “olması gerekeni”, “olmaması gerekeni” veya “nasıl olması gerektiğini” belirterek, siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatı düzenlerler. Dolayısıyla metinler dikkatli ve eleştirel okunduklarında kabul edildikleri veya yürürlüğe girdikleri dönemin siyasal ve toplumsal yapısına dair yararlı bilgiler verirler. Ancak hukuksal metinler “olması gereken” alanı düzenlediği için, bu metinlerde yazılanların, o anda, o toplumda var olduğunu sanmak yanlış olur. Oysa bu tür hukuksal metinleri eleştirel bir şekilde ve tersten okursak, bu metinlerde yazılan, düzenlenen, vaadedilen konuların o anda mevcut olmadığını, o anda, en azından düzenlediği alanlarda ve konularda ciddi sorunlar yaşandığını anlamak da güç değildir.¹

Ayrıca bir not olarak kaydetmek gerekir ki, Osmanlı modernleşmesi sürecinde, Tanzimat’la hukuk sistemine dâhil olmaya başlayan laik hukuk, toplumu yönlendirmenin, değiştirmenin ve terbiye etmenin sihirli değneklerinden biri olarak algılanmıştır. Bu metinler, parlamento gibi temsili bir kurumun olmadığı bir ortamda, devlet iktidarını elinde tutan siyasal elitlerin kendi siyasal ve toplumsal çözümlerini topluma benimsetmeye/dayatmaya çalıştıkları araçlar olmuşlardır. Dolayısıyla hukuksal metinlerle siyasal ve toplumsal gerçekler arasındaki uçurum bir dizi uygulama ve benimsememe sorunlarına yol açmıştır. Anayasal düzeyde önem taşıyan seçim kanunlarında da bu özellik dikkat çeker.

---

¹ Olayların, kurumların ve hukuksal belgelerin ortaya çıktıkları, üretildikleri dönemler, o belgelerin yorumunda önem taşırlar. Örneğin bir siyasal ve hukuksal belge olarak Tanzimat Fermanı Batı’nın zoruyla kaleme alınan, Padişah Abdülmecit’in onayladığı ve Mustafa Reşit Paşa’nın okuduğu aktarma bir belge olarak görülebilir. Ancak Ferman dikkatli okunduğunda çözümlerini vaadettiği can, mal, ırz namus, güvenliği, vergi ve askerlik gibi konuların o dönemde yaşanan hayati ve temel sorunlar olduğu anlaşılır. Fermanı yayınlamaktaki amaç da artık göz ardı edilemez bir şekilde yaşanan bu sorunlara, devletin – siyasi elitin – yanıt arayışıdır. Yine Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’nin kuruluşu Batı Anayasaları veya hukuk sistemini taklit etmek değil, özellikle 1946-1960 arasında yaşanan meclis çoğunluğunu milli iradeyle özdeş tutan bir siyasal anlayışa tepkidir. Meclis’in ulusal iradeyi temsil ettiği, meclis’te çıkacak kanunların zaten anayasaya aykırı olamayacağı, meclis çoğunluğunun milli iradeyi temsil ederek yaptığı kanunların da anayasaya aykırı olamayacağı dile getirilerek aslında anayasaya aykırı kanunlar yapılması siyasal krizi pekiştirmiş ve darbeye giden yolu hızlandırmıştır.

Biz, hukuksal belgeleri kullanarak ve tarihsel bir akış içinde Türkiye’de seçim sistemi tercihinin misyon boyutu ve demokratik gelişmeye etkileri üzerinde örneklerle duracağız.

Seçmen-Yurttaşın Ortaya Çıkışı ve Değişen Tanımı

Anayasa, seçim yasaları, siyasal partiler ve örgütlenme yasası gibi bir dizi düzenleme seçim hukukunu meydana getirir. Siyasal rejimleri niteleyen ve belirleyen başlıca hukuksal metin anayasalardır. Yasalar arasında bir hiyerarşi olmamakla birlikte, seçim yasaları, parlamento –meclis- içtüzüğü gibi düzenlemeler anayasal düzeyde yasalar olarak adlandırılır. Bunlar siyasal rejim ve toplum hayatı açısından oldukça önemlidirler.

Bilindiği gibi demokrasi Yunanca iki sözcükten oluşur. *Deme* (ya da *demeoi*) eski Yunancada mahalle, *kratos* ise yönetmek demektir. *Demos kratia* ise mahallelerin, halkın yönetimi anlamına gelir. Ancak Eski Yunan’da demokrasinin en parlak döneminde bile *demeoi*/halk, site’de oturan bütün bireyleri kapsamaz.² Perikles’in ünlü Cenaze Töreni Söylevi’nde dile getirdiği “siyasetle ilgilenmeyen yurttaş zararsız değil, yararsız sayarız.” ifadesi bir demokrasi vecizesi gibi pek sık tekrarlanır. Perikles’in sözünü ettiği “yurttaş” kimdir diye baktığımızda umduğumuzdan farklı bir tanım karşımıza çıkar. Siyaset hakkı –hiç belirtilmese de- erkek, özgür, yerli ve 18 yaşından büyük Atinalılara aittir. Kısaca nüfusun çok az bir kısmının seçmen-yurttaş olarak kabul edildiği ve siyaset yapmak hakkı olduğu ortaya çıkar. Bu ölçünün dışında kalan *köleler* yani özgür olmayanların ve erkek olmayanların yani *kadınlara*, *metoikos* yani yabancıların ve son olarak 18 veya 30 yaşın altındaki Atinalıların siyaset yapma hakları yoktur.³

² Eski Yunan uygarlığında yönetme eyleminin dayandığı temel birimin Kleisthenes zamanında Atina siyasal yaşamının Salon’un reformlarına rağmen aristokratik kabile örgütlerinin (genos örgütlenmesinin) yani kan bağına dayalı örgütlenmenin yerine olmaktan çıkıp yer bağına dayanan mahalle (*demeoi*) örgütü kurulur. Atina 10 deme’ye (seçim bölgesine) ayrılır. Bkz. Alâeddin Şenel; **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970) s.230-234

³ Atina Sitesinin parlak dönemlerinde kurulan Halk Meclisine 18 yaşını doldurmuş olanlar katılabilirdi. Jurilere ve Beşyüzler meclisine seçilebilmek için 30 yaşını aşmış olmak gerekirdi. Ancak genel olarak polislin ilk dönemlerinden başlayarak yurttaşlık toprak sahipliği ile özdeştir. Ayrıca yurttaşların siyasal hakları ile askerlik ve vergi yükümlülükleri arasında doğrudan bir ilişki vardır. Gelir ve vergi açısından eski yunan toplumu Solon zamanında 4 sınıfa bölünmüş ve siyasal katılma ile siyasal/kamusal görevlerde yer alma hakları buldukları sosyo-ekonomik statüye göre belirlenmiştir. Zaten metoikoslar ile kölelerin ve kadınların yurttaş olarak kabul görmediklerini de biliyoruz. Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları; **Eski Yunan’da Siyaset Felse-**

Geleneksel toplumlarda siyaset küçük bir yönetici azınlığın yetkisinde ve tekelindedir. Bunu kimse yadırgamaz, yadırgatıcı olan “haddi olmayanların” sıradan insanların siyasetle uğraşmalarıdır. Örneğin 19. yüzyıl başında, III. Selim Döneminde, Osmanlı Devleti’nin yeniden yapılanması için bir rapor hazırlayan Kocasekbanbaşı’nın halkın siyasetle ilgilenmesine tahammülü yoktur. O kadar ki, yazar, Kanuni Sultan Süleyman döneminde olduğu gibi devlet işleri hakkında konuşanın dilini, dinleyenin ise kulağını kesmeyi önerir. Hatta hızını alamaz ve “nizam-ı âlem” için bu türlü insanların “siyasetlerinin lazım geldiğini”, yani idam edilerek öldürülmeleri gerektiğini söyler.⁴ (Bu noktada “siyaset”in 19. yüzyıla kadar başlıca anlamının “idam cezası” demek olduğu anımsanmalıdır.)

fesi (Ankara: Verso Yayınları, 1989), s. 6-17. Alâeddin Şenel; **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970), s. 259-300 Alâeddin Şenel; **Siyasal Düşünceler Tarihi** (Ankara: Teori Yayınları, 1986), s. 142-151

- ⁴ Geleneksel bir toplumda siyaset yapmanın halka ait olmayan bir hak olduğunu aşağıda **Kocasekbanbaşı Risalesi**’nden yapığımız alıntı nefis bir biçimde ifade etmektedir. Bu alıntıda, layiha yazarı, bir anlamda devletin çöküş sebebi olarak da halkın siyasetle ilgisine işaret etmektedir.

“Bir müddetden beri bir alay nas kendi üzerlerine hiç lazım olmayan sözlerle kahvehane ve berber dükkânları ve meyhanelerde Devlet-i Aliyye’yi fasl ve mezmetle alude alib layık üzere tedib olunmadıklarından istediklerini söylemeğe ceri ve cesur olmuşlardır. Ve devletin nizam ve intizamı bozulmasına ekseriya bu keyfiyet sebep olmuştur. Zaman-ı sad-ı iktiran Süleyman Han-ı Kanunî’de bir az cehle-i vakit bir mahalle cem’ olub Devlet-i Âliye’yi mezmet tarikiyle vaz buyurulan kanun-i cedidi akıllarınca beğenmeyib ağızlarına yakışmaz sözeler binnefs vasıl same-i hümayun olmağla mezmet edenin lisanını istima edenin kulaklarını dibinden kesib ibret-i âlem için Sultan Bayezid’da Demirkapı karibinde bulunan küçük babın üst eşkine mihlatmıştır. Mahall-i merkum mümer-i avam ve mabed-i has ve amm olduğundan herkes rey-el-ayin müşahade ettikçe dillerini kesmişlerdir. Gerek vakt-i merkumda ve alelhusus bu zamanda ekser nas küfran-ı el-namelikde heman beni-İsrail taifesine muaddel olmuşlardır. Fesad-ı âlem mahza bu makule bazı avam-ı nasdan neş’et ettiğini kendileri bilmeyib zamane halkı şöyle oldu böyle oldu deyu sanki kendisi zamane halkından değilmiş gibi hallerinden gafil ve güya kerye (geriye) maddeler kendülerden hiç sadr olmamıştır gibi üzerlerine suç almamakla şeytan mesheresi olmuşlardır. İşbu esnalarda ise evliya-yı umurun merhametleri ve bazı mülahazaları hesabıyla bir kimesneye siyaset olunmadığından ciğeri bir akçe etmez ve sefer ve hazırda din ve devlet umuruna yaramaz heman dünya boş kalmasın için yaradılmış bir alay hizim-i natemyiz meyhane ve kerhane ve kahvehanelerde Devlet-i Âli’yeyi fasl ve mezmetde emsal-i sabıklarına faik ve rahic olmuşlardır. Bu makule müdberler eğerci zahirde müslüman olub lakin mesele-i taharetlerinden bihaber manav ve bakkal ve kayıkçı ve balıkçı ve hammal ve emsali makuleleri devlet umuruna ağız açtıkları için nicelerinin tedibi ve belki **nizam-ı alem** (a.b.ç.) için siyasetleri lazımeden ise dahi hesab-ül-iktiza tecefül ve tegafül olunmaktadır. Elyevm nevcud olan avam-ı nasın ortalıkda biedebane ve tavr-ı sefihane ile zuhura gelen vadilerini (ve edilerini) ve hususen lazım-ül-inha olan bazı

Tarih boyunca seçmen olmanın, yurttaşlık, yaş, cinsiyet, eğitim, ikametgâh, ırk, toprak sahipliği ve sosyo-ekonomik statü gibi ölçüleri olmuştur. Demokrasinin tarihi, bir bakıma seçmenliğin ve meşru olarak siyaset yapma hakkının eşitlik temelinde, ayrımların kalkmasına koşut genişleyen tanımının tarihidir.

Seçim kurumu Fransız İhtilali'nden sonra ve özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren "genel" yani her yurttaşın oy hakkına sahip olması ve "eşit" yani her yurttaşın tek oy hakkına sahip olması yönünde yaygınlık kazanmaya ve bir siyasal hak olarak gündeme gelmeye başlamıştır. Seçim hakkının yaygınlaşması bir yandan ekonomik ve siyasal değişim, diğer yandan da işçi sınıfının bir siyasal güç olarak ortaya çıkışıyla doğrudan ilgilidir. Avrupa'daki 1830 ve 1848 ihtilalleri başta seçme-seçilme hakkı olmak üzere siyasal ve toplumsal hakların elde edilmesine yönelik ayaklanmalardır.

Önceleri cinsiyete dayalı ayırım nedeniyle kadınlar; mülkiyete dayanan ayırım nedeniyle mülk sahibi olmayanlar, köylüler ve işçiler; servete dayalı ayırım nedeniyle devlete yılda doğrudan ve belirli bir oranda vergi vermeyenler ve nihayet yaşa dayalı olarak belirli bir yaşa gelmemiş olanların oy hakları yoktu. Ancak 19. yüzyıl boyunca verilen mücadeleler sonucu yaygınlaşan genel ve eşit oy hakkı (seçme ve seçilebilme) 20. yüzyılda çağdaş ülkelerin ayırıcı özelliği olarak anayasalarda yerini almıştır.

Türkiye'de İlk Yerel Seçimler

Bu durum Türkiye'de de farklı değildir. Hem seçim sistemi hem de seçmen tanımı Türkiye'de ilk yerel seçimlerin yapıldığı 1830'lu yılların sonuna oranla oldukça değişmiş durumdadır.

Anayasalar da yasalar da, hem resmi ideolojiden, hem de toplumsal sorunlardan bağımsız değildir. Seçim sistemi kadar "seçmen" ve "aday" (ikinci seçmen veya milletvekili) tanımları da rejime, siyasal sisteme dair bir ideolojiyi içinde barındırır. En azından egemen ideolojinin siyasete ve topluma bakışını yansıtır. Hukuki metinlerin satır araları bu ideolojik yeğlemelerin ipuçlarıyla doludur.

Yukarıda değindiğimiz gibi, 19. yüzyılın başında devlet işleri hakkında konuşanın dilini, dinleyeninin kulağını kesip hatta siyasetlerinin lazım geldiği, yani idam cezası verilmesi gerektiğini söyleyen anlayıştan, yaklaşık 40 yıl

---

maddenin asl ve hakikatini vuku üzere mabey-i taraf-ı şeriflerinden bir risale taleb buyurulmağla hacmi cüz'i ve manası külli olarak işbu risale tahririne mübaderet kılındı...."⁴ [Kocasekbanbaşı; *Hülâsat-ül Kelâm fi Redd-ül Avam Kocasekbanbaşı'nın İdare-i Devlet Hakkında Yazdığı Lâyhadır*. (İstanbul: Hilâl Matbaası, 1334), s. 6-7 *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın ilâvesidir.]

sonra, bu insanların “söylemeleri” ve “dinlemeleri” için yerel meclisler oluşturulması gündeme gelmiştir.⁵

Türkiye’de ilk seçim uygulaması, Tanzimat’ın ilanı ile beraber, seçme hakkına sahip kişilerin il merkezinde bir araya gelerek seçilme yeterliliğine sahip adaylar arasından muhassıl meclislerine üye seçmesi ile başlamıştır. İlk seçimler bir yanı sıra “doğrudan demokrasi”ye benzeyen bir uygulamadır. Kısaca ilk seçim yöntemi şöyleydi. Bir tür yerel mâlî meclis olan muhassıl meclislerine adayları seçmek için, seçmenler vilayet merkezindeki salonlarda biraraya gelirler, adaylar salonda toplanan seçmenlerin önüne birer birer çıkar, adayı isteyenler bir tarafa, istemeyenler bir tarafa toplanarak seçim tamamlanırdı. Eşitlik durumunda kura çekilirdi. Bu seçim sürecine katılan seçmen ve adayların taşınması gereken şartlar ilginçtir.⁶ Bu konudaki hukuki düzenlemeye göre “seçmen”ler “mahal ahâlisinin (o yörenin) en a’kal (daha akıllı), erşedi (daha reşit, *ergin*), afif (iffetli, *namuslu*) ve aslahı (daha *iyisi*) olmasının yanısıra oldukça *umur-i devlet ve ahval-i memlekete vakıf ve aşina*” olanların arasından kura ile belirlenecektir. “Aday”larda aranan şartlar ise “*ahali-i kazanın söz anlar ve eshab-ı emlak ve erbâb-ı iktidar addolanları...*” olarak belirtilmiştir. Elbette, belirtilmesine bile gerek yok, seçmen ve adaylarda aranan ilk koşul *erkek* olmalarıdır. Aranan şartların keyfi oluşu hemen dikkat çeker.

⁵ Örneğin bu meclislerin oluşturulması da bir taklit veya Batı zorlaması ile değil, devletin vergi toplamakta yaşadığı ciddi sorunlar nedeniyle düşünülmüş bir çözümdür. Adaletli ve etkili vergi toplamanın bir yolu olarak gündeme gelen muhassıl meclisleri yerel meclis ve seçim geleneğinin de başlangıcını oluşturur. O kadar ki 1877 yılında ilk Osmanlı Parlamentosu açıldığında, taşradan gelen mebuslar İstanbul mebuslarını küçümseyeceklerdir. Çünkü başkent İstanbul’da o güne kadar seçim olmadığı gibi seçimle gelen bir meclis de yoktu. Gerek muhassıl meclisleri gerek il idare ve il genel meclisleri uygulaması taşrada yapılmış, İstanbul dâhil edilmemişti. İlk parlamento seçimlerine karar verildiğinde, seçimlerin bir an önce yapılabilmesi için iki dereceli seçimlerin birincil seçmenleri taşrada seçilmiş bu üyelerden oluşturulmuştu. Bir anlamda yerel meclisler, parlamento seçimlerinin kaynağı durumundaydı. İstanbul’da ise il meclisleri olmadığı için zorunlu olarak iki dereceli seçimler yapılmıştı. Meclis açıldığında taşarlı mebuslar İstanbul mebuslarına siz ilk defa seçim ve meclis görüyorsunuz, biz 40 yıldır bu işin içindeyiz diye “hava atacaktırlar.”

⁶ “Muhassıl Meclisleri azalığına seçileceklerin sahip olacakları niteliklere ve bunların talimat gereği kur’a usûlü ile seçileceklerine dair Sadaret makamının arz tezkeresi (Başbakanlık Arşivi, Cevdet-Dahiliye, 23 Sefer 1256/26 Nisan 1840) tarih ve Nr:16602” Zikr. İlber Örytaylı: **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Yayını, 1974), Ek:1 s. 241

Türkiye tarihindeki ikinci seçim deneyimi yine Tanzimat döneminde il yönetiminin yeniden yapılanması süreciyle başlamıştır. Bu süreçte, günümüzde varlıklarını hala sürdüren, yerel meclisler önce 1864'te kısmi uygulama, 1871 yılında da "idare-i umumiye-i vilayet nizamnamesi" başlıklı düzenlemeyle tüm ülkeye yaygınlaştırıldı. Bu tüzükle oluşturulan "vilayet idare meclisi" ve yılda bir toplanan "vilayet umumi meclisi" (*Meclis-i Umumi-i Vilayet*)ne (günümüzdeki il genel meclisleri) üyelerin bir kısmının seçimle gelmesi öngörülmüştür.

Bu idare meclislerine üye seçilebilmek için yılda en az 100 ile 500 kuruş arasında vergi vermek, okuryazar olmak, Osmanlı tebaası bulunmak, o vilayetin *muteber* ahalisinden olmak ve 30 yaşını geçkin olmak gerekmektedir. Liva ve kaza idare meclisleri için aranan vergi miktarı daha azdır.⁷ İl genel meclisleri her liva için ikisi *Müslüman* ikisi *gayrimüslim* olarak seçilen toplam dört kişiden oluşmaktadır. Bunları o livaya mülhak kazaların idare meclisi azaları merkez livaya toplanarak seçmektedirler.⁸

⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda seçim ile ilgili gelişme 7 Cemaziyelahir 1281 tarihli Teşkilat-ı Vilayat Kanunu'dur. Bu kanuna göre her köyde (karye) on sekiz yaşını geçmiş ve doğrudan yıllık en az 50 kuruş vergi veren erkekler muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine katılabilirler. Muhtar seçilebilmek için otuz yaşını geçmiş ve yıllık en az 100 kuruş vergi vermek şartı aranmıştır. Kaza idare meclislerine seçilebilmek için yıllık 150, liva idare meclislerine seçilebilmek için 250 kuruş ve vilayet idare meclislerine seçilebilmek için ise 500 kuruş vergi vermek gerekmektedir. Ancak bu kişiler aslında ahali tarafından seçimle değil, hükümet tarafından bir tür atama ile gelmektedirler. Çünkü merkez kazada kaymakam, naib, malmüdürü, tahrirat kâtibi ile ruhani reisler; livalarda mutasarrıf, naib, malmüdürü, tahrirat kâtibi ve ruhani reisler; vilayetlerde ise vali, naib, defterdar, mektupçu ve ruhani reisler tarafından oluşturulan bir komisyon (cemiyet-i tefrik) tarafından seçilmektedirler. Bu komisyon, seçilecek azanın üç misli kadar ve yarısı Müslüman yarısı gayrimüslim kişilerin isimleri kazalardan mülhak karyelere, livalardan mülhak kazalara, vilayetlerde de mülhak livalara gönderilir. Mülhaktan gelecek oy pusulaları tasnif edilerek üç misli adaydan az oy alan üçte biri çıkarılır. Kalan iki misli aday ise seçim kaza için ise kaza kaymakamlığından livaya; liva için ise mutasarrıflıktan vilayete ve vilayet için ise valilikten dâhiliye nezaretine gönderilir. Bu iki misli azadan bir misli atılarak istediği bir mislini seçmek hakkı kaza için mutasarrıf, liva için vali ve vilayet için de dâhiliye nezaretine ait bir haktır. Dolayısıyla seçimin her aşamasında hükümetin tam anlamıyla bir seçimi ve denetimi söz konusudur. Ahalinin olaya dâhil olması ilk aşamada, kaza meclis-i idareleri için gündeme gelmekte, geri kalan aşamalarda ise hükümet memurları (kaymakam, mutasarrıf, vali ve dâhiliye nezareti ile tefrik cemiyetleri seçimi yapmaktadır. **Düster** C.1 s. 622 ve İlber Ortaylı, **Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler**, s. 70-71

⁸ Bedîî Nuri; "Memalik-i Osmaniye'de Hukuk-i İntihabiye" **Hakk-ı İntihab** (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1330), s. 165-167

İlk Genel Seçim

Türkiye’de ilk genel seçimler 1876 yılının son aylarında başlamıştır. Seçimlerle ilgili hazırlanan geçici düzenlemeler, *Kanun-i Esasi* adlı ilk Osmanlı anayasasının ilanından önce tamamlanmış ve uygulamaya konulmuştur. İstanbul için ayrı, taşra için ayrı seçim düzenlemeleri yapılmıştır.⁹

Osmanlı Devleti’nin geleneksel siyaset anlayışını benimsemiş yönetici eliti, anayasa ve parlamento kurumlarından oldukça rahatsızdır. Devlete hizmet etmekte olan atanmış üst düzey yöneticilerin herkesten fazla “yönetmeye” hakkı olduğu düşünülmemekte ve seçilecek mebuslar için şu tür eleştiriler duyulmaktadır. *“Bir takım medrese mahsulleri ve çiftlik ağaları dakaik-i siyaseti, hidmet-i devletde efna-yı ömr edenlerden iyi mi bilir?”*

Dönemin anayasa ve parlamento savunucularının başında gelen Namık Kemal, görelî demokratik gelişmelerden rahatsız olanların getirdiği eleştiriye şu yanıtı verir:

*“Hele bir kere meydan-ı imtihan olan meclis-i hürriyet açılışın görülür ki kimsenin hayal ve hatırına gelmeyen efendilerden ağalardan nice mahir-i akval olacak hutebâ ve zekâyâ zuhur eder.”*¹⁰

Daha 1876’da anayasanın hazırlandığı ve bir parlamento açılması öngörüldüğü sırada başlayan anayasa ve parlamento tartışmaları zaman zaman sertleşmiştir. Parlamento açılması konusunda değişik fikirler ileri sürülmüş, hatta parlamentonun bir tür bölücülük olduğu, ülkeyi parçalanmaya götüreceği iddia edilmiştir. Her etnik ve dini gurubun kendi çıkarını öne çıkaracağı, bunun da bir çatışma yaratacağı ve dağılmayı hızlandıracağı ifade edilmiştir. Oysa parlamento

⁹ İlk parlamento— genel— seçimleri için başkent İstanbul için ayrı, taşra için bir seçim sistemi öngörülmüştür. Zaman darlığı nedeniyle taşrada idare meclis üyeleri ikinci seçmen sayılmış ve mebusları onlar seçmiştir. İstanbul’da ise iki dereceli seçimler yapılmıştır. Dolayısıyla taşradaki seçmenler il genel meclislerinin istediği şartlara sahiptirler.

¹⁰ Bkz. Namık Kemal; “Usul-ü Meşveret Hakkında -4-” *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye* Cüz:3 (İstanbul: Selanik Matbaası, 1327), s. 206. Aynı yazı için bkz. *Hürriyet*, (12 Teşrin-i Evvel 1285), yayınlanmıştır. Benzer bir ifade çok partili döneme girildiği sıralarda yaşanmıştır. CHP mebusu Cevdet Kerim İncedayı 1949 başında Aydın’da yaptığı bir konuşmada “Doğu’da jandarmayla tedbir almazsak, halk reyini Hasso’ya ve Memo’ya verir” mealinde düşüncelerini ifade etmiştir. Bu açıklamanın gazetelerde yayınlanması ardından hem basında hem de Meclis’te tartışmalar olmuş, Doğulu milletvekilleri İncedayı’nın üzerine yürümüştür. İncedayı sözlerinin yanlış aksettirildiğini ifade etmişse de faydası olmamıştır. Bu açıklama tek parti seçkinliğini vurgulamanın, bir toplumu yönetme hakkının kimde olduğunu belirtmenin yanı sıra tek dereceli seçime ve halka olan mesafesini de çok iyi ifade etmektedir. Bu ifade için bkz. Ahmet Emin Yalman; *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt:4 (1944-1970), (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1971), s. 166

ve anayasa yanlıları için, anayasa ve parlamento dağılmayı önleyecek, Osmanlı birliğini kuracak başlıca araçlar olarak görülmüştür. Gerçekten de seçimle gelen meclisin kompozisyonuna bakıldığında yaklaşık 1/3'ü gayrimüslimdir. Müslümanlar içinde Türk'ten başka Arap, Arnavut, Kürt gibi unsurlar vardır. Beklenenin tersine mebusların büyük bir ciddiyet ve sorumlulukla görevlerini yaptıkları, bölge, din, etnik köken milliyetçiliği yapmadıkları görülür. Meclis Zabıtları incelenirse mebusların yasa görüşmelerinde ne kadar hassas oldukları ve bölücülük değil, tersine daha meşruti (demokratik) bir Osmanlı siyasal sistemi yaratmak arzusunda oldukları hemen farkedilir.¹¹ Bu meclisin II. Abdülhamit tarafından kapatılmasının da Türkiye'nin demokrasi tarihinde, telafisi olanaksız büyük bir fırsatı kaçınılması olarak değerlendirilebilir.

1876 yılında yayınlanan seçimlerle ilgili geçici düzenlemeye göre İstanbul'da seçmen olabilmek için en az bir yıldan beri İstanbul'da oturmak ve emlak sahibi olmak gereklidir. İkamet ettiği yerde değil de başka bir yerde emlak olanlar bunu kanıtlamak zorundadırlar. Bu maddede yer alan kayda göre asker (asakir-i nizamîye ve zabitan) olanların emlak sahibi olsalar bile, seçmen olabilmek için, en azından teğmen (mülâzım) rütbesinde olmaları şart koşulmuştur. Dolayısıyla daha aşağı rütbedeki askerler oy kullanamayacaklardır.¹² (İstanbul için: Öngörülen nitelikleri taşıyanlar için bir liste hazırlanacaktır. Ancak bir dilekçe ile bizzat başvurup aday olabilecekleri gibi, seçmen niteliğine sahip 300 kişi tarafından da yazılı olarak önerilebileceklerdir.)

Mebus seçilebilmek için gereken şartlar arasında şunlar vardır: (Elbette erkek olmak dışında) a) Bir mebusun herkesin tarafından inanılır ve güvenilir olması, bunun için de halk arasında ahlakının ve gidişatının temizliği ile tanınmış ve bilinmiş olması; b) Devletin resmî diline (Türkçeye) vâkıf olması; c) 25 yaşından aşağı olmaması; d) Ömründe hiç bir cinayet veya politik suçla mahkûm olmamış bulunması; e) Memleketinde az çok emlak sahibi olması; f) Osmanlı Devleti uyruğundan olması koşulları aranacaktır.

Birinci Meşrutiyet dönemindeki iki genel seçim de geçici düzenlemeler esas alınarak yapılmıştır. Meclis-i Mebusan'da 1877'de bir seçim yasası (İntihab-ı

¹¹ Hakkı Tarık Us (Toplayan); **Meclis-i Meb'usan 1293=1877 Zabıt Ceridesi** (İstanbul: Vakıf Matbaası ve Kütüphane, 1939) ve **Meclis-i Meb'usan 1293=1877 İkinci Cilt 13 Aralık 1877=16 Şubat 1878 İnkadları** (İstanbul: Vakıf Gazete ve Matbaası Kütüphane, 1954)

¹² Seçmen (Müntehib-i Evvel) Olmak İçin Gereken Şartlar: **Taşra İçin:** İdare Meclisi Üyesi olmak, Osmanlı Uyruğu olmak, Erkek olmak, 25 yaşını bitirmiş olmak, Emlak sahibi olmak. **İstanbul İçin:** Osmanlı Uyruğu olmak, Erkek olmak, 25 yaşını bitirmiş olmak, Emlak sahibi olmak, En az bir yıldan beri İstanbul'da oturuyor olmak, İkamet ettiği yerden başka bir yerde emlak bulunanların bunu kanıtlaması, Seçmen askerse, emlak sahibi olsa bile en azından (mülâzım) teğmen rütbesinde olmak.

Mebusan Kanunu) kabul edilmiş, ancak II. Abdülhamit imzalamadığı için yürürlüğe girememiştir. II. Abdülhamit bu yasa'yı 1908'de, II. Meşrutiyet'te onaylamak zorunda kalacaktır. 1877 yılında yapılan bu yasa 1946'ya kadar, bazı değişikliklerle yürürlükte kalmıştır. (1942 tarihli kanun aslında, 1877 tarihli kanunun değişikliklerle meydana gelmiş halini toparlayan bir kanundur, yenilik içermez.) Bu seçim kanununa göre birinci seçmenlik, ikinci seçmenlik ve mebusluk şartları şöyle belirlenmiştir.¹³

Birinci seçmen olabilmek için (madde 8 ve 11) 25 yaşını ikmal etmek, hukuk-ı medeniyeden sakıt olmamak, ecnebi olmamak veya ecnebilik iddia etmemek, iflas ile mahkûm olup da iade-i itibar etmek, mahcuriyete hükm olunub da fekk-i hacr edilmek gerekmektedir. İkinci seçmen olabilmek için (madde 22) birinci seçmenlik şartlarına ek olarak hizmetkârlıkta bulunmamak, suiahval ile müştehir olmamak, cünha ve cinayetle mahkûm olmamak ve az çok vergi vermek gereklidir. Mebus olabilmek için ise (madde 17) ikinci seçmenlik şartlarına ek olarak (az çok vergi vermek hariç olmak üzere) 30 yaşını ikmal etmek ve Türkçe bilmek şartı aranmaktadır.

Türkiye'de "Seçmen" in Serencâmı

1877 yılında kabul edilen (ancak II. Meşrutiyette yürürlüğe girebilen) ilk yasadan itibaren seçmenliğin geçirdiği değişimleri bazı başlıklar halinde, siyasal ve toplumsal gerekçelerine kısaca değinerek özetlemek olanaklıdır.

Seçmenliğe **meslekler** açısından baktığımızda ilginç bir durumla karşılaşırız. II. Meşrutiyet'le belirlenen seçmenlik şartları gereği **askerler**, — 1877'de olduğu gibi — teğmen rütbesinden itibaren, 1908'deki seçimlere katılmışlardır. Ancak 1912'de yaşanan bir siyasal krizin ardından ordu mensuplarına seçimlere katılma yasağı gelmiş ve bir "Kanun-i Muvakkat"le subayların görevli oldukları sürece oy vermeleri yasaklanmıştır.¹⁴ Bu duru-

¹³ Karakoç Serkis; **Tahşiyeli Kavanin**, İkinci Cilt (İstanbul: Cihan Matbaası, 1341/1343).

¹⁴ **Madde 1-** Berri ve bahri erkân ve ümera ve zabitan ile küçük zabitan ve jandarma ümera ve zabitan ve efradı ve rütab-i askeriyeyi haiz ve üniformayı labes bilcümle mensubin-i askeriyeye hizmet-i askeriyede buldukları müddetçe gerek müntehib-i evvel ve gerek müntehib-i sani sıfatıyla hakk-ı intihablarını istimal edemezler.

Madde 2- Ordu hizmetinde bulunmayan bilumum mütekaidin-i berriye ve bahriye ve silâh altında bulunmayan ihtiyat zabitan ve efradıyla efrad-ı redife ve müstahfaze hakk-ı intihablarını istimal edebilirler.

"Berri ve bahri erkân, ümera, zabitan, küçük zabitan, jandarma ümera ve zabitan ve efradı ile müntesibin-i askeriyenin hizmet-i askeriyede buldukları müddetçe hakk-ı intihablarını istimal edememeleri hakkında kanun-i muvakkat (26 Şevval 1330/25 Eylül 1328)" **Düstur** Tertib-i Sani, Cilt:4 (Dersaadet: Matbaa-i Amire 1331), s. 651,

ma, özellikle 31 Mart olayından sonra Ordunun siyasallaşması, subayların İttihat Terakki Cemiyeti üyesi olmaya başlamaları asker içinde de rahatsızlık yaratması neden olmuştur. Sait Paşa kabinesinin istifasından sonra kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi sırasında askerin siyasetle ilgisini kesmek için siyasal parti ve derneklere üyelikleri yasaklanmış, bu konuda kendilerinden yazılı yeminler alınmıştır. Öte yandan oy kullanmaları da yasaklanmıştır. Ordu hizmetindeki bütün subay ve erleri kapsayan oy kullanma yaşına 1942 yılında silâh altında bulunan, askeri memur ve hâkimler, askeri okul öğrencileri ve **polisler** de dâhil edilmiştir. 1961 yılında oy kullanma yaşağı yalnızca silâh altındaki erler ve askeri öğrencilerle sınırlandırılmıştır.

1982 Anayasası ve seçim yasasında **tutuklu ve hükümlüler** açısından “ceza infaz kurumlarındaki tutuklu ve hükümlülerin oy kullanamayacakları” eklenmiştir. 1995’te değişiklikle tutukluların oy kullanması sağlanmış, 2001’deki değişiklikle de hükümlülerden taksirli suçlar kapsam dışına çıkarılmış ve “silâh altında bulunan er ve erbaşlar ile askeri öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar.” ifadesi yer almıştır.

Konuya **seçmen yaşı** açısından baktığımızda 1877’de seçmenlik 25 yaşını dolduranlara, seçilme yaşı ise 30 yaşını dolduranlara aittir. Seçmenlik yaşı 1923’te azalan nüfus gereği 18 yaşını dolduranlara indirilmiş¹⁵, ancak 1934’te 22 yaşını dolduranlara çıkarılmıştır. 1961 seçim yasası ve 1982 Anayasasında seçmenlik yaşı 21 yaşını dolduranlara tanınmışken, 1987’de yapılan değişiklikle 20 yaşına giren ve nihayet 1995’te yapılan değişiklikle 18’i bitirenlere oy hakkı tanınmıştır.

Yaş sınırı, yöneticilerin gençliğe yönelik tutumuyla ilgilidir. Genel hukuk açısından 18 yaşını bitirenlerin reşit kabul edilip, her türlü işlemi yapabildiği, hatta idam bile edilebildikleri halde; siyasal açıdan rüşt olmak için 25 yaşını beklemek gerektiği bu nedenle gençlerin oy kullanamadığı dönemler olmuştur.

Seçmen yaşının 18’e indirilmesi, 1990’lı yılların en çok tartışılan konularından biriydi. Çeşitli siyasal partiler yaş sınırının indirilmesi lehinde veya aleyhinde açıklamalar yaptılar. Uzun zamana yayılan propagandalar yapıldı.

Karakoç Serkis; **Tahşiyeli Kavanin**, İkinci Cilt (İstanbul: Cihan Matbaası, 1341/1343), s. 96 Bu düzenleme, Milli hükümetin kurulmasından sonra “ **İstanbul Vilayet Gazetesi**”nin 16 Nisan 1329 tarih ve 94 numarolu nüshasıyla tekrar neşr ve ilan edilmiştir.”

¹⁵ “18 yaşını ikmal eden her ferd-i zükurun intihab etmek hakkını haiz olacağı 1293 intihab-ı mebusan kanunu (layiha) muaddel, 3 Nisan 1339 tarihli kanunun (11) 2’inci maddesi iktizasındadır.

dı. Seçmen yaşının 18'e indirilmesi neredeyse 13 yıl boyunca tartışıldı. Oysa 20'den 18'e indirilmesi kaç seçmeni ilgilendiriyor diye baktığımızda bu rakamın çok düşük olduğu üzerinde pek durulmadı. Ancak burada önemli olan konuya yaklaşımdır. Seçmen yaşının 21'i bitirme olması konusundaki ısrarın ardında, 12 Eylül öncesi döneme yönelik bir tespit ve o tespite dayalı bir tepki vardı. Buna göre, resmi söylemle, 12 Eylül öncesinin, "anarşik ortamından" yüksek öğrenim gençliğinin sorumlu tutulmasıydı. Bu nedenle yüksek öğrenim gençliğinin siyasetle ilgilenmesini kesmek ve "apolitik" bir gençlik yaratmak fikri öne çıktı. (Dönemin liberal olduğunu iddia eden ANAP ve onun o dönemdeki bir bakanı "apolitik" bir gençlik yetiştirmenin önemi üzerinde duracak kadar liberal pusulayı şaşırması.) Oysa bu tutum Türkiye'de siyasetin yozlaşmasının nedenlerinden biri olmuş, yeni siyasal kadrolar yetişmesi konusunda ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu aşamada 12 Eylülcülerin, 1980 öncesi siyasal sorunların başlıca kaynağı olarak üniversiteyi gördüklerinin alını çizmek gerekir. Bu nedenle hem *öğrenciler* hem de *öğretim üyeleri* için anayasa, siyasal partiler, seçimler ve Yüksek Öğrenim yasasında siyasal faaliyetlere dair kısıtlamalar ve yasaklar getirilmiştir. (Bu yasaklamaların bir kısmı sonradan kaldırılmıştır.)

Mülkiyet ve vergi açısından baktığımızda, I. Meşrutiyette "emlak sahibi olmak" ölçüsü, 1908'de, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra biraz değiştirilerek yayınlanan "İntihab-ı Mebusan Kanunu" ile "devlete az çok vergi vermek" şekline getirilmiştir. Bu koşul da 1923 seçimleri öncesinde kaldırılmıştır.¹⁶

Cinsiyet açısından kadınların 1930 yılına kadar yerel seçimlerde, 1935 yılına kadar genel seçimlerde oy hakları yoktur. Kadınlara genel seçimlerde oy kullanma hakkı 5 Aralık 1934'te seçim yasasında yapılan değişiklikle gelmiştir. Birazdan değineceğimiz gibi bunun Türkiye'de kadına bakışı yansıtan iki özelliği vardır. Birincisi kadınların oy hakkına sahip olmaları konusundaki küçümseme, ikincisi ise kadınların oy hakkı için verdikleri yoğun mücadelenin gözden kaçırılması.

Kadınlar ilk kez 1930'da 1580 sayılı belediye kanununun 2. maddesi ile belediye meclisleri için seçme ve seçilme hakkı elde etmişlerdir. 1933'te ise 442 sayılı Köy Kanunu'nun 20. maddesindeki değişiklikle kadınlara muhtar ve ihtiyar heyeti seçme ve seçilme hakkı verilir. Nihayet 1934 tarihli kanunla "İntihab-ı Mebusan Kanunu"nda yer alan "zükür" yani erkekler kelimesi

¹⁶ 1293 İntihab-ı Mebusan Kanununu (layiha) muaddel, 3 Nisan 1339 tarihli kanunun (11) 4'inci maddesi iktizasınca "müntehib-i evvel müntehib-i sani veya mebus olabilmek için vergi ile mükellef olmak meşrut değildir." şeklinde değiştirilmiştir.

“kadın ve erkek” olarak değiştirilerek, kadınlar da genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkına sahip olurlar.

Ne yazık ki Türkiye’de kadın haklarının elde edilmesinin ardındaki mücadele henüz yeterince yazılmamıştır. Osmanlı döneminde başlayan, kadınların siyasal haklarını elde etmeleri yönündeki mücadele, bizzat kadınlar tarafından yürütülmüştür. Örneğin kadınlar, kadın örgütleri kurmuş, kadın dergi ve gazeteleri yayınlamış, 1908 seçimleri öncesinden itibaren siyasal haklarını talep etmeye başlamışlardır. Cumhuriyet’in başlarında da, eğer dönemin gazeteleri incelenirse, özellikle 1923 ve 1927 seçimleri öncesinde kadınların bu konuda oldukça yoğun ve düzeyli bir faaliyet gösterdikleri gözlemlenir. Kadın haklarının alınmasının arkasındaki kadın hareketini ve mücadelesini görmezden gelmek yanlıştır. Dolayısıyla bu hakkın elde edilmesini sıradan bir “ihsan” veya “armağan” şeklinde değil, asıl önemlisi bir küçük burjuva, yani kentsoylu kadın hareketi mücadelesi sonucunda elde edildiğini vurgulamak gerekir.

Örneğin CHP’den önce kurulan ama faaliyete geçemeyen Kadınlar Halk Fırkası, onun ardından kurulan Kadınlar Birliği, zaman zaman hayranlık uyandıracak taktikleri ve kamuoyu yaratma yetenekleriyle, kadınların siyasal hakları konusunu her seçim döneminde gündeme getirmişler ve sonunda bu hakkın elde edilmesinde çok önemli bir rol oynamışlardır. Ancak bu mücadele sürecinde, kadınların bu çabalarının **erkek** siyasal eliti rahatsız ettiğini, onları küçümseyen ve aşağılayan ifadelerle dolu makale, karikatür ve yazılar yayımlandığını görüyoruz. Hatta kadın hakları konusunun gayri ciddi bir konu olduğu, henüz toplumsal haklarını hazmetmemiş kesimin siyasal hak talep edemeyeceği, bu konunun kadınlar hamamına yakıştığına varıncaya kadar rencide edici eleştiriler yapılmıştır. Gazi Mustafa Kemal ise bu harekete mesafeli bakmakla beraber, bu mücadelenin göz ardı edilemeyeceğini ve siyasal hakların teslim edilmesi gerektiğini düşünenlerin başında gelir. Kadın haklarını küçümseyenlerin, ağır eleştirilerde bulunanların 1930’da belediye meclisi seçimlerinde kadınlara siyasal hakları verilince birdenbire bütün söylediklerini yutup kadın hakları savunucusu(!) kesildiklerini de belirtmek gerekiyor. Dolayısıyla tek-partinin yönetici elitini türdeş (homojen) bir grup olarak düşünmemek gerekir. İçlerinde liberal, sol, gelenekçi eğilimler olduğu gibi faşizan eğilimler taşıyanlar da vardır.

Daha Birinci Meclisin son gününde Tunalı Hilmi, seçim yasasında bir değişiklik önergesi vermiştir. Meclisin 3 Nisan 1339 (1923) tarihli içtimasında seçim yasası ile başlayan ve kadın hakları ile tek dereceli seçim tartışmasına dönüşen görüşmeler gerçekten ilginçtir. Sonradan “demokrat” diye adlandırılacak olan İkinci Grup üyelerinden Hüseyin Avni [Ulaş] Bey, bu sıfatıyla hiç bağdaşmaya-

cak şekilde bu değişiklik önerisine, kadınların siyasal hakları konusunda “zamanın henüz gelmediğini” ve bunun “verilecek değil, alınacak bir hak” olduğunu belirterek itiraz etmiştir. Hüseyin Avni Bey, kadınların siyasal haklarını kullanacak kadar “tekâmül” etmediğini söylemektedir. Tunalı Hilmi ise yaptığı konuşma sebebiyle “nisaiyundan”, “feminist” gibi “suçlamalara” maruz kalacak “milletin hassasiyetleriyle oynamaması”, “şeriata hürmet etmesi” konusunda uyarılacaktır.¹⁷

¹⁷ “Hüseyin Avni Bey (devamla)—İşte efendiler, mebuslarımız günden güne memleketin ihtiyacını takdir ederek, terakkiye doğru yürümektedir. Mesela evvelce elli bin zükür üzerine tanzim edilmiş bir kanun vardı. Bu defa, bu teklifi yapan arkadaşlarımız, kadınlık mevkiini de nazar-ı dikkate alarak hareket etmişlerdir. Her şeyin bir derecesi ve bir vesile-i tekemmülü var, onlar kadınlar tekemmül edip de hakkını istimal derecesine gelinceye kadar, aile efradı beyinde aile reislerine rey vermiş gibi telakki ederek yirmi bin nüfus-i zükürda bir mebus intihabını ittihaz etmiştir.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu)— Bilmem amma böyle bir tevil akıl ve hayale gelebilir mi?

Hüseyin Avni Bey (devamla) Temenni ederim ki, Hilmi Bey ve bütün heyet-i celile kadınlık âlemimizin—seciyelerinden hiç şüphem yoktur— ilm ü irfanlarını da tekemmül ettirirler. Onların da erkekler gibi bu tarzda din ve diyanetleri ahkâm-ı diniyemiz tekâmül eder ve onların da reylerine hürmet ederiz.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu)— İntihab etmek ve edilmek hakkını vermiyorsunuz, fakat kadınları saymıyorsunuz da (gürültüler)

Hüseyin Avni Bey (devamla)— Efendiler, kadınları saymamak, validesine hürmetsizlik etmek demektir. Haşa biz validemizi babamızdan çok severiz.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu)— Zahirî manasına aldım Paşa hazretleri.

Durak bey (Erzurum)—Bu millet seni mebus yapmaz, yapmaz. (Yaparsa hata yapar, sesleri)

Hüseyin Avni Bey (devamla)—Bugünkü ihtiyacı, encümünde nazar-ı dikkate alarak evet biz de istikbal için, bir fikir, bir cereyan vererek efkârı ihzar etmek mecburiyetindeyiz ve temenni ederim ki, bu hak verilmeden ziyade alınacak bir haktır. Herhalde onlar da bu husustaki haklarını kendilerine layık gördüğü zaman bizden alırlar. Bunu zamana terkediyorum. Tabii ki, daha ziyade mütekâmil bir kanun çıkarmak arzu ederiz. Fakat görüyorum ki, bu da noksanlıdır. Bu noksanı telafi etmeyi inşallah bizden sonrakilere bırakırız. Ve bugün encümenin tertip ettiği kanun bazı cihetlerden noksanlıdır. Bu noksanları inşallah hüsnütelakki ve hüsnütevil etmek şartıyla, memleketi bomba şeklinde yanlış telakkilerle, tevillerle beyanatta bulunmayarak hakikati görüp, bu hakikat üzerinde haklarımızın faidesini temin edecek esasları kabul ederiz. İnşallah efendiler! Encümenin çıkardığı maddeler diyor ki, -cidden bendeniz de böyle düşünüyorum- Türkiye halkı intihab edeceği insanı ne kadar tavsiye ederseniz ediniz, kendisinin takdirine bağlıdır, reyini istimal ederken reyini kime vereceğini henüz kendisi takdir etmiyorsa sizin takdir ettirmek için uğraşmanız nafilidir. Dâhilden ve hariçten matlube muvafık insanlar bulunmadığı takdirde bu hassayı kendilerinde görmek ve

nasihat suretiyle ilka etmek lazımdır. Heyet-i umumiye itibariyle elbette böyle bir taddile ihtiyacımız vardı. Halkın daha ziyade hakk-ı intihablarını tevsi ediyoruz...

(...)

Tunalı Hilmi Bey (Bolu)—Saatlerce, günlerce aylarca söylenen neticesi anlaşılmayacak bir kanundan bahs ediyorlar. Arkadaşlar, demin nasılsa sarfettiğim kanaatime dayanıp da guya patlar gibi söylediğim bir söze karşı siz de gürlediniz. Kimizin “nisaiyundan” dediniz, kiminiz “feminist” dediniz. Ne dersiniz deyin. Yalnız arkadaşlar söylenecek çok sözlerim vardı. Hepsini bırakıyorum....

Benim karşımda daima halkçılıktan bahsederek beni halkçılıktan dışarı bulundurmak isteyen arkadaşlarıma şimdi soruyorum: Teşkilat-ı Esasiye kanunu ve bilhassa nevahi kanunu mucibince bir doktor nekahatte bulunan zayıf bir kimseye karşı yaptığı tedabir kabilinden olarak bir dereceli intihab kabul edilmemelidir, dediğim zaman, siz bana ayak vuruyordunuz. Fakat şimdi bakınız. Arkadaşlar, şimdi bir dereceli kanunu kabul ediyorsunuz. İşte efendiler, düstur itibariyle, daha Türkçesi tutamak itibariyle katiiyen bir dereceli intihabın ve mesleki intihabın taraftarıyım. Fakat mümkün değil, Bahusus pek müstacel, pek nazik olan bu devrede sizden yalnız bir istirhamım var... Arkadaşlar “Bir nahiyede dâhilinde bulunan nüfus-i zükûrdan her iki yüz kişi için bir müntehib-i sani intihab olunur”. Arkadaşlar, mübarek cihadımızın bu millete bıraktığı analar, bugün erkeklerden fazladır. (gürültüler, ayak patırtıları) Ayaklarınızı vurmayınız beyefendiler. Benim mukaddes analarımla, benim mukaddes bacılarımla başına vuruyorsunuz ayağınızı. İstirham ederim, benim anam, babamdan yüksektir. (ayak patırtıları) Analar cennetten bile yüksektirler. (gürültüler, ayak patırtıları) Tekrar ediyorum analar cennetten bile yüksektirler (patırtılar ve gürültüler) Müsaade buyurun arkadaşlar. Analar, bacılara.. (şiddetli patırtılar) Kadınlara intihab hakkını verin demiyorum. Fakat arkadaşlar, analarımı, bacılarımla... (gürültüler) hakikate tahammül edemeyen kulaklar...

Emin Bey (Eskişehir)—Hilmi Bey! Milletim hassasiyetiyle oynama, milletin hassasiyeti ile oynama. (Şeriate hürmet ediniz sedaları)

Tunalı Hilmi Bey (devamla)— İntihab hakkı verilsin demiyorum. (gürültüler) Analara intihab hakkı veriniz demiyorum. Şeriate hürmet ederim. Müsaade edin arkadaşlar kanaatımı söyleyeyim.

Emin Bey (Eskişehir)— Öyle kanaat olmaz.

Tunalı Hilmi Bey (devamla)— Ne olduğunu anlamayan arkadaşlar...susmuyorsunuz sözüm anlaşılın. Analara bacılara (şiddetli gürültüler, patırtılar) analara, bacılara, hakikate tahammül edemeyen kulaklar...

Reis- Efendim, beş dakika teneffüs edilmek üzere celseyi tatil ediyorum.

[Sonuçta kanun ilk teklif edildiği şekliyle kabul edilmiştir.]

Afet İnan; **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri** (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975), s. 134-138 Bu konuşmalar için On Yedinci İçtima, 3 Nisan 1339 Salı, Devre:I, Cilt:28 İçtima Senesi: 4 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi (Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1961), s. 328-341 arası çeşitli sayfalar.

Ancak unutulmamalıdır ki, Türkiye’de en çok kadın milletvekili de tek-parti döneminde seçilmiştir. 1935 yılında 17, 1939’da 16 ve 1943 yılında 16 kadın milletvekili seçilmiştir.¹⁸

Yalnızca erkeklerle başlayan seçme ve seçilme sürecinde, bugün cinsiyet eşitliği “seçme-seçilme” hakkında sağlanmıştır. Ancak “seçme-seçilme” konusunda hukuki olarak bir eşitlik olmakla birlikte, fiili olarak bunun sağlandığı söylenemez. Kota yöntemi dâhil bir dizi fiili teşvik edici yöntemlerle bu eşitliğin fiili olarak sağlanması için değişiklikler yapılması gerektiği açıktır.

Siyasal suçlar açısından ilginç bir durum vardır. Politik suç kavramı ilk kez 1877’de kullanılmıştır. (Mebus seçilebilmek için politik suçla mahkûm olmamış bulunmak). Siyasal yasaklar 1960 darbesinden sonra hazırlanan 1961 Anayasasında dolaylı bir şekilde yer almıştır. Milletvekili seçilme yasağı konusunda maddeye eklenen kesin hüküm giymiş olanların “affa uğramış olsalar da milletvekili seçilemezler.” ibaresi aslında DP’lilerin siyaset yapmamasına yönelik bir tedbirdir. Bu yasak, yeni AP’nin kadrosu ile eski DP’nin kadrosu arasında bir gerilime de neden olmuştur. İnönü öncülüğünde bu konuda değişikliğe gidilmesi için 1969’da bir girişim başlatılmış, maddeden “affa uğramış olsalar da” ibaresi Anayasadan çıkarılmış, ancak TİP’in Anayasa Mahkemesi’ne yaptığı başvuru ile iptal edilmiştir. Nihayet 1974’teki değişiklikle bu hüküm kalkmıştır.

Bununla birlikte İlk kez 1982 Anayasası ile hüküm haline gelen milletvekili seçilmeye engel yeni bir kısıtlama dikkat çekicidir. Maddede “ideolojik veya anarşik eylemlere katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik etme suçundan...” cümlesi yer almaktadır. Siyasal suçların bir yasak olarak eklenmesi tehlikeli bir durumdur. Zira yasada yer aldığı şekliyle “ideolojik eylemlerde bulunma” aslında içeriği kolay doldurulamayacak veya keyfi bir şekilde doldurulmaya elverişli bir konudur. İster sözcük, ister kavram anlamıyla kullanalım, rejimi korumak adına “ideoloji” gibi siyasal ve toplumsal yaşamın bir parçası olan kurumu, yozlaşmış bir şekilde ele almamak gerekir. Öte yandan özellikle siyasal suçlar, dönemlere, siyasal gelişmelere ve iktidarlara göre değişim gösterir ki bunu çok net tanımlamak gerekir.

---

¹⁸ Ezherli; *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)*, (Ankara: TBMM Basımevi, 1992), s. 149

Seçim Yasalarında Kişiyeye Yönelik Değişiklikler

1908'den beri ve özellikle de 1946'da çok partili siyasal hayata geçişle birlikte, her seçim öncesinde, seçim yasalarında, siyasal iktidarların kendi çıkarlarına hizmet edecek türden değişiklik yapılması neredeyse adet olmuştur.

Seçim yasalarında yapılan değişikliklerden bir kısmı şaşırtıcı biçimde kişisel kaprislerden kaynaklanmış, bu uğurda "il"ler bile cezalandırılmıştır. 1954 seçimleri sonrasında Osman Bölükbaşı'nın durumu ve cezalandırılan Kırşehir ve Malatya illeri buna örnektir. 1954 genel seçim sonuçlarına göre Cumhuriyetçi Millet Partisi 45 ilde seçime katılmış, ancak yalnızca Kırşehir'de oyların %44,29'unu alarak beş milletvekili çıkarabilmişti. Seçilenlerden biri DP'nin ve Menderes'in çekindiği ve bir siyasal muhalif olarak baş edemediği Osman Bölükbaşı'dır.¹⁹ Kırşehir'in, Osman Bölükbaşı'nı milletvekili olarak seçmesine, muhalefete oy vermesine sinirlenen Adnan Menderes, 30 Haziran 1954 tarihinde 6429 sayılı yasa ile Meclis çoğunluğunu elinde bulundurmasından da yararlanarak bu ili cezalandıracak ve bir ay içinde çıkarılan bir kanunla "ilçe" haline getirilecektir. Yine 1954 seçimlerinde CHP'ye oy veren Malatya ise ikiye bölünerek Adıyaman ili oluşturulacaktır. 20 Temmuz'da da Nevşehir il haline getirilecektir. ("Kırşehir Vilayetinin kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilayet kurulmasına dair kanun")

Menderes'in bu cezalandırma hırsı DP içinde zaten var olan ciddi rahatsızlığı arttırmıştır. DP içinde 19'lar olayı denen bir muhalif hareket başlamıştır ki bir süre sonra partileşmeye başlayacaktır. Ancak seçimlerin erkene alınması kararlaştırılınca DP bir manevra ile 12 Haziran 1957'deki Meclis oturumunda Kırşehir'i tekrar il haline getiren bir düzenlemeyi meclisten geçirmiştir.

Kişiyeye yönelik bir diğer değişiklik 1957 seçimleri öncesinde yapılmıştır. 5545 sayılı Kanununun 35. maddesine aşağıdaki fıkra eklenir:

"Seçimin zamanında yapılması halinde seçim tarihinden asgari 6 ay evvel mensup oldukları siyasi partilerden ayrılmamış olanlar başka bir siyasi parti tarafından aday gösterilemezler.

Seçimin TBMM'ce yenilenmesine karar verilmesi halinde karar tarihinden önce 2 ay zarfında ve kararı müteakip mensup oldukları siyasi partilerden ayrılanlar haklarında da aynı hüküm tatbik olunur."

Aynı şekilde

"bir siyasi partiye mensup bir şahıs tarafından muvafakati ile de olsa aday gösterilemez"

¹⁹ Osman Bölükbaşı ile ilgili kısa bir anlatım için bkz. Cihad Baban; **Politika Galerisi, Büstler ve Portreler** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970), s. 441-459

İlk bakışta genel ifadeler okunmakla birlikte değişiklik DP'nin dört kurucusundan biri olan ve o sırada DP'den ayrılmış olan Fuat Köprülü'nün seçilmesini önlemek için yapılmıştır.

İktidarın Kendi Yararına Yaptığı Yasa Değişikliklerinden Örnekler

Siyasal rekabetin başlamasıyla beraber temel atma törenleri²⁰, seçim sürecinde devlet olanaklarının kullanılması, muhalefete radyo propagandasının yasaklanması, muhalif partilerin seçimlerde ittifak yapmasının önlenmesi, milletvekili sayısının arttırılması, ilçelerin il haline getirilmesi, gibi bir dizi "siyasal icat" yapılacaktır. Ayrıca seçim sürecinde bakanların yapacağı gezilerin ve bakanlıkların icraatlarını anlatmalarının propaganda sayılmayacağı, Tekel İdaresi, Zirai Donatım Kurumu, gibi iktisadi devlet teşekküllerinin hükümetin seçim propagandası için afişler ve broşürler bastırmalarının bu bağlamda değerlendirileceği görülecektir.²¹

Seçim Sistemleri

Seçim sistemi siyasal temsilin nasıl gerçekleşeceğine dair kurallar bütünüdür. "Temsil" in iki tarafı vardır, temsil edilen (müvekkil) ve temsil eden (vekil). Bir hukuksal durum olarak temsil eden ile temsil edilen arasındaki ilişki vekâlet olarak adlandırılır. Bu siyasal ilişkiyi vurgulayacak biçimde bizde de "*milletvekili*" terimi kullanılır. (Eskiden bakanlıkların adı nazırlıktı, Cumhuriyet ile birlikte "vekâlet" oldu. Sonradan bakanlık denmeye başladı.)²²

²⁰ Cem Eroğul; **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, (Ankara: A.Ü.S.F.F. Yayınları, 1970) s. 96

²¹ **Kasım Gülek Konuşuyor...** (İstanbul: Ekicigil Yayınları, 1956), s. 72

²² Temsilci, temsil edilenin belirlediği konu ve sınırlar içinde onun adına hareket etmekten sorumludur. Vekâlet ilişkisinin siyasal açıdan konusu ise egemenliktir. Siyasal temsil belirli bir siyasal birimde (ulusal, bölgesel, yerel) yaşayan bireylerin toplamının sahip olduğu egemenlik hakkının o birimde siyasal haklara (seçme hakkına) sahip üyeleri (seçmen) tarafından, onlar adına ve yine onlar tarafından seçilecek kişiler (vekil) tarafından kullanılması biçiminde gerçekleşir. Siyasal temsil genel olarak emredici vekâlet ve temsili vekalet olarak ikiye ayrılır. Siyasal temsil (vekâlet) konusunu oluşturan seçim aracılığı ile seçilen kişiler doğrudan demokrasinin olanaksız olduğu siyasal birimlerde, toplum adına karar ve yönetim organlarını ortaya çıkarılması demektir. Ancak ortaya çıkan siyasal organlar, toplumu oluşturan tüm bireylerin, sınıfların veya çıkar gruplarının eğilimlerini yansıtamaz. Demokrasinin tarihi siyasal temsile konu olan "vekil" in ve vekâleti veren müvekkillerin nitelikleri ile kapsamının değişmesidir.

Seçim sistemi, siyasal parti ve adaylara verilen oyları milletvekilliğine dönüştüren hukuksal düzenlemelerin bütünüdür. Dolayısıyla seçim sistemleri hem siyasal sistemi niteler hem de seçimler sonucunda oluşan parlamentonun (meclisin) kompozisyonunu belirler.

Seçim sistemleri en genel ifade ile “çoğunluk sistemi” ve “orsal (nispi)” sistem olarak iki ana kategoride ele alınır. Çoğunluk sistemi “tek dereceli” veya “iki dereceli” olarak ayrılır. Bir de üçüncü bir kategori olarak karma diyebileceğimiz seçim sistemleri vardır.

Seçim tarihi kadar eski olan bir tartışma, seçim sistemleri ile ilgilidir. Genel kaniya göre eğer bir ülkede çoğunluk sistemi uygulanıyorsa, bir partinin parlamentoda çoğunluğu sağlama olasılığı yüksektir ve bu durumda parlamentodaki çoğunluğa dayalı güçlü iktidarlar (yürütme) çıkar. Güçlü iktidar/yürütme ise siyasal istikrar demektir. Oransal sistemin uygulandığı yerlerde ise temsilde adalete dayalı bir parlamento kompozisyonu oluşur. Tek bir partinin çoğunluğu sağlama olasılığının düşük olduğu bu durumda da yürütmenin koalisyonlardan oluşması güçlü bir olasılıktır.

Kısaca istikrarlı güçlü yönetim ile temsilde adalet arasındaki bu çatışma henüz çözüme kavuşmuş değil, tartışmaları devam etmektedir. Bu tartışmanın diğer bir ifadesi “çoğunluğun faydası” ile “herkesin isteği” arasındaki çatışma olarak ifade edilir. Çoğunluk sistemini savunanlar “çoğunluğun faydasını” öne çıkararak, güçlü bir yönetim/hükümet ve siyasal istikrar üzerinde dururlar. Oysa oransal sistemi savunanlar “herkesin isteği” üzerinde durarak, bütün görüşlerin bir şekilde parlamentoya yansımalarının önemini öne çıkarırlar.

Dolayısıyla bir ülkedeki seçim sistemi tercihinin bir amaç (misyon) boyutu ve demokratik gelişime doğrudan etkisi vardır. Örneğin tek dereceli çoğunluk sisteminin güçlü bir yürütme ortaya çıkardığı genellikle doğrudur. Ancak unutulmamalıdır ki, en azından Türkiye için sözde “güçlü yürütme ve siyasal istikrar” dönemlerinin ardından, her seferinde, ciddi siyasal kriz ve istikrarsızlık dönemleri yaşanmıştır. Ayrıca ve önemlisi tek partinin iktidarda bulunduğu dönemlerde “milli irade”nin farklı yorumlandığına tanık olunmuştur. Çoğunluk veya yüksek barajlı d’hont sisteminin en sakıncalı yanlarından biri mecliste bir şekilde çoğunluğu elde eden partilerin, kendilerini “milli irade” ile özdeş tutmalarıdır. Bunun sakıncası hem 1946-1960, hem 1983-1991 hem de 2002’den beri görülmektedir. Örneğin DP, iktidarda bulunduğu 1950-1960 arasında olduğu gibi, meclis çoğunluğu ile ulusal

---

Bkz. Oya Araslı; **Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı**, (Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972), s.10

iradeyi özdeşleştirmiş, toplumun bütünü ile parlamento içi ve dışı muhalefeti yok sayarak bir dizi kararlar almış, yasalar çıkarmıştı. Benzer bir siyasal davranış 1983 sonrasında ANAP'ın iktidarda olduğu dönemde de görülecektir. Dolayısıyla istikrarlı ve güçlü bir yönetim kurulması arzulanırken, otoriter eğilimlerin artması, siyasal ve toplumsal muhalefetin dikkate alınmadığı ve demokrasinin aşındığı bir ortam oluşması olasılığını dikkate almak gerekir.

Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri

Türkiye'de 1839'dan 1957 seçimleri dâhil çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Ancak 1877-1943 arasında seçimler iki dereceli, 1946'dan günümüze kadar tek dereceli seçimlerdir.

1961'den 2002'ye kendi aralarında çeşitli farklılıklar göstermekle birlikte tek dereceli oransal (nispi) temsil sistemi uygulanmıştır.²³

1- Doğrudan (tek dereceli) veya Dolaylı (iki dereceli) Seçimler

- A) İki Dereceli Seçim Sistemi (1839) 1876-1943
- B) Tek Dereceli Seçim Sistemi 1946-2002

2- Çoğunluk veya Oransal Sistemler

- A) Çoğunluk Sistemi: 1876-1957 çoğunluk sistemi (1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde liste usulü çoğunluk sistemi uygulanmıştır.)
  - a) 920: Tek dereceli mutlak çoğunluk
- B) Oransal (Nispi) Temsil sistemi: 1961-2002
  - a) 1961 çevre barajlı d'hont sistemi
  - b) 1965 milli bakiye sistemi (baraj yoktur)
  - c) 1969, 1973 ve 1977 barajsız nispi temsil
  - d) 1983, 1987 ve 1991 çevre ve ülke barajı ve kontenjan sistemi
  - e) 1995, 1999 ve 2002 ülke barajlı sistem

Seçim Sistemi Tartışmaları, Misyonlar ve Demokratikleşme

Her seçim sistemi açık veya örtük bir "misyon" taşır ve bir siyasal sistem tarifini içinde barındırır. Bu Türkiye'deki seçim sistemleri için de farklı değildir.

²³ Bu konuda son yıllarda yayınlanan ayrıntılı bir çalışma için bkz. Erol Tuncer; **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler**, (Ankara;2002)

Yukarıda belirttiğimiz gibi Türkiye’de 1877’den 1943’e kadar (1943 seçimleri dâhil) çoğunluk sistemine dayalı iki dereceli seçim sistemi uygulanmıştır. 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin açılmasını sağlayan seçimler de tek dereceli mutlak çoğunluk yöntemi ile yapılmıştır.²⁴

İki dereceli seçim sisteminde birinci seçmenler ikinci seçmenleri, ikinci seçmenler de milletvekillerini seçerler. İki dereceli seçim sistemi, genel oya duyulan güvensizliği yansıtır. Genellikle halkın doğrudan milletvekili seçmesi için yeterli “olgunluğa” ulaşmadığı, dolayısıyla karar verirken hata yapabileceği düşünülür. Bu nedenle, önce genel oyla ikincil seçmenler seçilir. Ardından sayıları sınırlı ikinci seçmenler de milletvekillerini seçerler. Bu sistemin Türkiye’deki savunucuları birinci seçmenlerin milletvekillerini tanımadıkları için doğru tercih yapamayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle birinci seçmenler, kendi çevrelerinde bildikleri, az çok tanıdıkları ikinci seçmenleri ve ikinci seçmenlerin de milletvekillerini seçmelerinin daha isabetli olacağını ileri sürmüşlerdir. Açıkça iki dereceli seçimleri, eğitim seviyesi düşük toplumların layık olduğu seçim sistemi olarak ifade etmişlerdir. Türkiye’de Tek-parti Dönemi boyunca tek dereceli seçim sistemine sıcak bakılmadığı görülür.

²⁴ Seçimler, bazı kaynaklarda yanlış olarak değerlendirildiği gibi iki dereceli yapılmıştır. İlk anda iki dereceli izlenimi verse de, aslında tek dereceli, gizli oy ve mutlak çoğunluk esasına göre yapılmıştır. Çünkü bu seçimlerde, müntehib-i evveler oy kullanmamış, dolayısıyla “müntehib-i sani” seçimi yapılmamıştır. Seçimlerde, seçim çevresi olarak livalar esas alınmış ve her livada beş mebus seçilmesi öngörülmüştür. Aslında yapılması tasarlanan seçim 1877 Mebusan Meclisi için yapılan seçimleri çağrıştırmaktadır. O dönemde de zaman darlığı nedeniyle, iki derece olması öngörülen seçimler aslında tek dereceli yapılmıştır. (Anımsanacağı üzere idare meclislerinin üyeleri müntehib-i sani olarak kabul edilmiş ve mebusları seçmişlerdi.) 1920 Meclisi için yapılan seçimler de aslında tek dereceli yapılacaktır. Zira her liva bir seçim çevresi olarak kabul edildikten sonra, tıpkı 1877 seçimlerine benzer bir şekilde, müntehib-i saniler liva merkezinde toplanarak seçim yapacaklardır. Her livada mebusları seçmek için oluşturulacak meclise, çağrılacak üyelerden şunlardır: 1) O livanın kazalarından çağrılacak müntehib-i saniler 2) O liva merkezinden çağrılacak müntehib-i saniler 3) Liva idare ve belediye meclisleri üyeleri 4) Liva ve vilayet merkezi Müdafaa-i Hukuk İdare Heyeti üyeleri, 5) Vilayet İdare Meclisi ile vilayet merkezi belediye meclisi üyelerinden, 6) vilayet merkezi, kaza merkezi ve merkez bağlı kazaların müntehib-i sanileri. Bu üyeler liva merkezinde, aynı günde ve aynı celsede mebus seçimini yapacaklardır. Seçimlerde her fırka, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi serbest olduğu gibi her ferdin de bu “mukaddes mücadeleye” fiilen katılımı için müstakil olarak adaylık koyma hakkı vardır. Seçimler, 15 gün içinde, Ankara’da çoğunlukla toplanmasını sağlayacak şekilde tamamlanacaktır. **Nutuk, Gazi Mustafa Kemal Tarafından**, (Ankara: Türk Tayyare Cemiyeti, 1927) s. 266

İki dereceli seçim sistemi Osmanlı döneminde pek tartışılmamıştır. Bizim görebildiğimiz kadarıyla Osmanlı dönemi boyunca iki dereceli seçimlere itiraz 1919 seçimleri öncesinde sosyalistlerden gelmiştir. İlk kez tek dereceli, eşit, gizli oy hakkını ve nispi seçim sistemini öneren ve savunanlar son Osmanlı Mebusan Meclisini belirleyen 1919 seçim sürecinde sosyalistler olmuşlardır.²⁵

Daha sonra BMM'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tartışılması sırasında iki dereceli seçim sisteminin değiştirilmesi de gündeme gelmiştir. Bazı mebuslar iki dereceli seçimlerin "*milli hâkimiyetin tecellisine*" olanak sağlamadığını açıkça belirtmişlerdir. Mecliste, Birinci Grup iki dereceli, İkinci Grup ise tek dereceli seçimleri savunmuşlardır.²⁶ Encümen ve Meclis'te yapılan tartışmalarda tek dereceli seçim usulünün kabul edilmesi yönünde öneriler olmuş, ama reddedilmiştir.

Tek Dereceli Seçimler ya da "Zigana Dağı'nın Üzerine Portakal Ağacı Dikmek!"

Tek dereceli seçim yöntemi 1931 yılında da gündeme gelmiştir. TBMM'de 11 Mayıs 1931 günü toplanan CHP'nin 3. Büyük Kongresinin ilk celsesinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumi Reis Vekili İsmet Paşa tarafından okunan ve Kongre'ce yüksek tezahüratla karşılanan Umumi Riyasetin Beyannamesi'nde bir sonraki seçimlerin hem bir dereceli hem de kadınlara siyasal hakları verilmiş olarak yapılacağı yolunda bir vaat vardır.²⁷ Bu sırada derin bir ekonomik kriz yaşandığını, CHP'nin bu krizden etkilenen köylü kesime çeşitli vaatlerde bulunduğunu, ilk kez 1931 seçimlerinde bir

²⁵ "1-İki dereceli usul-i intihab burjuvaziye ve makam sahibi olanlara müfid olub işçi sınıflarının hukukunu siyanet edemediğinden usul-i hazır intihabı protesto ederek ilk Meclis-i Mebusana doğrudan doğruya müsavi ve gizli ve nisbi intihab usulünü kabul eden yeni bir kanun layihasının verilmesini talep ederiz." İntihab İçin Amele İçtimar" **Kurtuluş** No:3 (20 Teşrin-i Sani 1919) arka iç kapak

²⁶ Esat Öz; **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılma, (1923-1945)** (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992), s.

²⁷ "Bir dereceli intihabat gayemizi tahakkuk ettirmek için geçen devrede mühim bir hatve attık. Belediye intihabına kadın ve erkek, bütün vatandaşların iştirakini tatbik edebilmek fırkamız için mühim bir muvaffakiyettir. Gerçi ilk intihapta hâdis olan ahval, diğer birçok tesiratın da inzimamıyla, endişe verecek şekiller gösterdi. Fakat bu ilk tecrübe gelecek intihabların daha sakin ve salim bir mecrada vukuu için istifadeli olacaktır. Bu suretle hâsıl olan intihap ve melekeler, diğer taraftan geçecek zamanda memleketin mücehhez olacağı maddi ve manevi vesait, mebus intihabında da bir dereceli kadın ve erkek vatandaşların iştirakiyle umumi intihabların demokrasi ahkâmı dâhilinde tesisine imkân bırakacaktır."C.H.F. Umumi Riyasetinin Beyannamesi" **Ayın Tarihi** No: 86 (Mayıs 1931), s. 7564

kaç tane de olsa köylünün (ki toprak ağası ve çiftlik sahibidirler) mebus yapıldığını, “Köylü milletin efendisidir.” sözünün söylendiğini belirtmek gerekir.

CHP'nin 18 Mayıs 1931'de kabul edilen yeni programında, Fırkanın tek dereceli seçimleri uygulamasının *en yüksek emeli* olduğu belirtiliyor. Ancak iki dereceli seçimle daha iyi bir sonuç alındığı dile getiriliyordu.²⁸

Programda yer alan tek dereceli seçim emeli yaklaşık 15 yıl sonra, kadınlara oy hakkı verilmesi ise 4 yıl sonra gerçekleşecektir.

CHP'nin otoriter kanadı, tek dereceli seçim tartışmalarından rahatsızdır. Gerçekten de 4 yıl sonra, 1935'teki 4. CHP Kongresinde durum değişmiştir. Recep Peker, 1935'te Parti programının konuşulmasından önce, prensiplerin ana çizgilerini aydınlatmak üzere uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın sonlarına doğru, CHP'nin seçim sistemi ile ilgili görüşlerini de açıklamıştır. Peker, başka ülkeleri taklit ederek alınacak tek dereceli seçim sistemini “Zigana Dağının üzerine portakal ağacı dikmek” olarak yorumlamıştır.²⁹

²⁸ “Birinci Kısım-Esaslar...

4-Amme hukuku: Türk vatandaşlarına Teşkilat-ı Esasiye Kanununun verdiği ferdi ve içtimai hürriyet ve müsavet ve masuniyet ve mülkiyet haklarını mahfuz bulundurmak fırkamızca ehemmiyetli esaslardandır.

Bir dereceli intihabı tatbik etmek yüksek emellerimizdendir. Ancak vatandaş, intihap edeceğini tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıtalarla mücehhez kılmak lazımdır. Bunun temini hususundaki mesainin matlup neticeyi vereceği güne kadar vatandaş, yakından tanıdığı ve emniyet ettiği insanları intihap etmekte serbest bırakmağı demokrasinin hakikî icaplarına daha uygun buluruz.

Fırkamız vatandaşların siyasi hakları noktasında cinsiyet farkı gözetmez. Bilakis Türk milletinin yüksek ve derin tarihinde içtimai hayatını her noktada birliğe istinat etmiş olduğunu bilen fırkamız kadınlarımızın belediye intihabında olduğu gibi, mebus intihabında da siyasi haklarını kullanmaları için lâzım gelen müsait zemini hazırlamayı bir vazife addeder. Fırka ancak bu takdirde tarihi ve şerefli hayatımızı yeni şeraite uygun siması ile ihya etmiş olacağına kanidir.”

Şu gerekçenin vurgulanması da ilginçtir.

“Bir dereceli intihabı tatbik etmek yüksek emellerimizdendir. Ancak vatandaş, intihap edeceğini tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıtalarla mücehhez kılmak lazımdır. Bunun temini hususundaki mesainin matlup neticeyi vereceği güne kadar vatandaş, yakından tanıdığı ve emniyet ettiği insanları intihap etmekte serbest bırakmağı demokrasinin hakikî icaplarına daha uygun buluruz.” C.H.F. Üçüncü Büyük Kongresi” **Ayın Tarihi** No: 86 (Mayıs 1931), s. 7587

²⁹ “Yeni Programda Seçim: Yeni programa göre de Türkiye’de seçim iki dereceli olacaktır. Biz sayılab seçimini bir dereceli yapmak yolundaki samimi emelimizi bundan ev-

CHP'nin 4. Kurultayında değişiklik yapılarak 1931'deki Kongrede "bir dereceli seçimin yüksek bir hedef olduğuna" dair hüküm kaldırılmıştır. Tek dereceli seçim yerine, ülke şartları dikkate alındığında demokrasinin gereklerine en uygun seçim sistemi olan iki dereceli seçimin uygulanacağı hükmü konmuştur.³⁰

Dönemin anayasa hukukçuları da iki dereceli seçimin tahsilin pek ilerlemediği memleketler için daha uygun olduğunu ileri sürüyordu.³¹

Atatürk de Türkiye için iki dereceli seçim sisteminin daha uygun olduğunu, böylece daha isabeti ve adilane sonuç alınacağı düşünmektedir.³²

---

velki programda kaydetmiştik. (yurdun genel şartlarına göre) iki dereceli intihab sistemine devam edeceğimizi söylüyoruz. Günün haline göre seçici, saylav namzedinin şahsı hakkında hiç bir fikir edinmiş değildir. Bir yurtdaşı hiç tanımadığı, bilmediği ufkundan gelmiş bir ses üzerine, bir isim üzerine evet, hayat [hayır olacak!] demeğe sevk edilmiş mi daha demokratiktir yoksa şahsını tanıdığı ikinci kademedede insanlar seçip de onlara (biz size güveniyoruz, reyimizi veriyoruz siz de adımıza olarak güvendiklerimize verin onlar Kamutaya gitsin) demek mi daha iyidir?

Arkadaşlar! İsviçre'de referandum sistemi vardır. Millet toplanır ve kanuna reyini verir. Elbette demokrasinin en ileri tatbikatı budur. Mesela Fransa bunu neye yapmıyor. Elbette İsviçre'nin şartlarına uyan bu usulün Fransa'da tatbik imkânı bulunmuyor. Biz de kendi şartlarımıza göre bugün ondan bir fazla derece ile seçimi yapmak vaziyetinde bulunuyoruz.

Demokrasi bir nas, bir ayet değildir. Bir ruh, espri ve bir manadır. Yapılan işler akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra muhit denilen bir icaba uydurulduktan sonra tatbik edilirse fayda verir, kök tutar. Zigana dağının üzerine portakal ağacı dikilmez."C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayında R.[ecep] Peker'in Söylevi (*Parti programının konuşulmasından önce Prensiplerin ana çizgilerini aydınlatmak üzere söylenmiştir.*) Ankara, 13.5.1935 [Yy:yy,ty]), s. 35-36

³⁰ Partinin Dördüncü Büyük Kurultayında onaylanan C.H.P. Programında "Birinci Kısım: ... 4-Kamusal Haklar" alt başlığının "c bendi"nde seçim hakkında şu madde yer alır.

"**Seçim:** Saylav seçimi kanunu yenilenecektir. Yurdumuzun genel şartlarına göre, vatandaşı, yakından tanımakta olduğu ve inandığı şahısları ikinci seçmen olarak ayırmakta özgür bırakmağı ve saylav seçimini bu yönden yapmağı demokrasi gereğine en uygun buluruz."C.H.P. Programı *Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır. Mayıs 1935* (Ankara: Ulus Basımevi(1935)) s. 5

³¹ "Vasita ile intihap milli hâkimiyet esasına mugayir değildir. Vasita ile intihap daha evvel umumi bir tasfiyedir... Muhakkaktır ki vasita ile intihap (iki dereceli seçim MÖA), mebusların daha güzel, daha iyi bir süzgeçten geçmelerini mucip olur, intihap mücadelelerini azaltır, düşüncesiz sürüklenmelere mani olur. Tahsilin pek çok ilerlemediği memleketlerde iki dereceli, yani vasitalı intihap usulü daha muvafiktir."Osman Nuri Uman; *Esasiye Hukuku (Ana Yasa Hukuku)*, (Ankara: Ankara Basım ve Cilt Evi, 1939) s. 104

³² Hilmi Uran; *Hâtıralarım* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959), s. 398

Mebuslar Satılığa Çıkarılıyor!

İki dereceli seçimlerde ikinci seçmenleri de mebus adaylarını da belirleyen CHP genel başkanıdır. Seçmene yüklenen tek misyon, seçimlere katılmak, sistemin meşruluğunu devam ettirmektir. (Seçimlerin bizatihi kendisinin, siyasal iktidarlar için bir meşruluk aracı olduğu anımsanmalıdır.) Tek partinin olduğu otoriter rejimlerde, yönetimin meşruiyetinin ifadesi açısından, seçime katılım oranlarının yüksek olması büyük önem taşır. Tek parti döneminde seçimlere katılma oranlarının resmi sonuçlarında, birinci seçmenlerin seçimlere katılma oranları bulunmaz. Çünkü katılım oranı azdır. Bu nedenle Tek-parti döneminde seçim sonuçları yayınlanırken özellikle ikinci seçmenlerin seçime katılım oranları verilmiştir. İkinci seçmenlerin daha kolay kontrol edilebilmesi ve yönlendirilmesi nedeniyle, bunlar üzerinde baskı kurularak seçime katılım oranlarının artması üzerinde önemle durulmuştur. Örneğin İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonraki ilk seçimlerde, CHP'nin taşraya gönderilen yazılarında, ikinci seçmenlerin seçimlere katılım oranının %80'in altına düşmemesi ile ilgili çeşitli uyarılar vardır.

Tek parti döneminin mebus adayı ilan etme usulü, seçilecek mebus kadar aday ilan etme şeklindedir. İlk kez 1943 seçimlerinde CHP, seçime yine tek parti olarak katılmakla birlikte birçok ildeki mebus adaylarının sayısı arttırılarak, ikinci seçmenlere bunlardan birini tercih etme olanağı sağlanmıştır. Toplam 38 ilde seçilecek mebus sayısından fazla aday gösterilmiştir. Seçmenle hiç ilişki kurmadan, aday gösterilmekle seçilmeleri garanti olan dönemin milletvekillerinin ve siyasal elitinin buna tepkisi hayli ilginçtir. Bunlardan biri ve 20 yıldır Balıkesir milletvekili olan Osman Niyazi, İsmet İnönü'yü şu cümlelerle eleştirecektir:

“Harekâtında daima İnkılâbı ve Şeflerimi düşündüm. Bana şimdi git halktan rey iste demek, beni satılığa çıkarmaktır. Şef eğer beni satacaksa dellal eline vermeğe lüzum yoktur.”

Bir diğer milletvekili Sadri Artım ise şöyle yakını:

“Ben bir gazeteciyim. Şef son seyahatinde, Bursa'daki nutuklarında halkın, (yiyecek politikası konusunda) Cumhuriyet hükümetlerine beklenen yardımı yapmadığını söyledikten sonra, benim ne yazmış olacağımı tahmin edebilirsiniz. Şimdi bana o halktan rey alacaksınız demek ve beni onun takdirine arz etmek doğru olur mu?”³³

³³ Memleketin her tarafında ikinci seçmen intihabları bugün bitiyor. Mebus intihabının henüz hangi gün yapılacağı ve namzetlerin ne şekilde intihaba arz edileceği hakkında

Çok Partili Dönem Güçlü Yürütme ve Otoriter Eğilimler

Siyasal hayat ve anayasa literatüründe 1950-1960 dönemi işlenirken ve darbenin nedenleri sayılırken seçim kanunu ilk nedenler arasında sayılır. Bunun doğru olup olmaması önemli değil, önemli olan seçim yasasının bir rejim bunalımına yol açtığı inancının yaygınlığıdır. Tek dereceli çoğunluk sistemi temsilde adaleti sağlamadığı, iktidarın lehine ve muhalefetin aleyhine çalıştığı için iktidar partisinin otoriter bir rejim kurmasına yol açtığı inancı yaygındır. 1946'da tek dereceli çoğunluk sisteminin tercih edilmesinin nedeni, rejimin ve CHP iktidarının devamı arzusudur. CHP bu sayede, 1946 seçimleri tarihe "hileli seçimler" olarak geçse de iktidarını devam ettirebilmiştir.

Türkiye çok partili siyasal hayata geçişle birlikte 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde uygulanan tek dereceli çoğunluk sisteminin, mantığı gereği, güçlü ve istikrarlı bir hükümet oluşturması beklenmiştir. Beklenen de olmuş, o denli güçlü bir yönetim oluşmuştu ki iktidarın otoriter eğilimleri artmıştı. Ancak güçlü hükümet istikrar yaratmadığı gibi, tam tersine Türkiye'de ilk darbenin yapılmasına giden süreci hızlandırdı.

Yürütmeyi aşırı güçlendiren bu sistem nedeniyle 1950 seçimlerinin ardından senato ve bir anayasa mahkemesi kurulması konusu tartışılmaya

---

hiç bir malumat sızmış değildir. Geçen intihapta olduğu gibi intihaptan mebus namzetinden fazla olarak gösterilecek namzetler arasında bir yoklama yaptırılacak mıdır? İntihap dairesiyle alakası sadece o dairenin mebusluğunu üzerinde taşımaktan ibaret olan ve intihap dairesi halkından bulunmayan mebuslar yoklamanın mahsurlarını ve zamanın yapmağa müsait olmayan şartlarını mütemadiyen propaganda etmekle meşguldürler. Bir mebusun reisicumhura kadar isal edilen şu sözleri dikkate değer:

Osman Niyazi (Balıkesir, 20 seneden beri Balıkesir Mebusu), Harekatımda daima İnkılâbı ve Şeflerimi düşündüm. Bana şimdi git halktan rey iste demek, beni satılığa çıkarmaktır. Şef eğer beni satacaksa dellal eline vermeğe lüzum yoktur.

Bir mebus—Sadri Artım, Kütahya- Ben bir gazeteciyim. Şef son seyahatinde, Bursa'daki nutuklarında halkın, (yiyecek politikası konusunda) Cumhuriyet hükümetlerine beklenen yardımı yapmadığını söyledikten sonra, benim ne yazmış olacağımı tahmin edebilirsiniz. Şimdi bana o halktan rey alacaksınız demek ve beni onun takdiline arzetmek doğru olur mu?

Bir diğer mebus—Ziya Gevher, Çanakkale: -Milli Koruma Kanunu'nu ve Varlık Vergisini kabul eden bu Meclis, büyük mesuliyetlere angajedir. Hizmetleri nispetinde mesuliyetleri de büyük olan bu Meclisin azası arasında esaslı tebeddül beklenemez. Tebeddülata meydan verecek ve bilhassa intihap dairesi halkından olmayan mebusları müşkül durumlara düşürecek ihtimallere yer vermemek lazımdır."

[Faik Ahmet Barutçu; **Siyasi Hatıralar, Milli Mücadeleden Demokrasiye** 1. Cilt (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001), s. 611-612]

başlayacaktır.³⁴ Her iki konu özellikle 1954 seçimlerinin ardından daha sık işlenecektir.³⁵

1961 Anayasasıyla öngörülen sistem, yasamanın yürütme karşısında güçlendirilmesiydi. 1950-1960 arası siyasal deneyim, güçlü yürütmenin otoriter eğilimlerinin ortaya çıkmasını önleyecek bir sistem arayışıydı. Bu nedenle yasama, yürütme karşısında güçlendirildi. Yasamaya, ikinci bir meclis olarak Cumhuriyet Senatosu eklendi. Anayasa Mahkemesi Kuruldu. Seçimlerde de nispi temsil sistemi benimsendi. Öngörülen seçim sistemi ile tek bir partinin mutlak çoğunluğu sağlaması güçleştirilmişti. Gerçekten de 1961 seçimleri sonucunda ortaya çıkan parlamentodan tek bir partinin hükümet kurmasına uygun bir kompozisyon çıkmadı. 1961-1965 arası koalisyon hükümetleri ile geçti.

Ancak AP'nin yükselişe geçtiği fark edilince İnönü önderliğinde "millî bakiye(ulusal artık)" sistemi fikri ortaya atıldı. Bu ilk bakışta temsilde adaleti gerçekleştirmeye, farklı ve az taraftar bulan parti ve ideolojilerin de parlamentoya girmesini sağlamaya yönelik demokratik bir adımdır. Fakat bu önerinin, aynı zamanda, sistemde tek bir partinin, (o dönemde AP'nin) hükümet kurmasına yetecek milletvekili çıkarmasını zorlaştırmayı amaçlayan bir siyasal manevra olduğu da unutulmamalıdır. Bununla birlikte, 1965 seçimlerinde en düşük ihtimal gerçekleşmiş ve AP tek başına hükümeti kuracak kadar milletvekili çıkarmıştı. Aynı dönemde, Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir sosyalist parti, İşçi Partisi parlamentoya 15 milletvekili sokmayı başarabilmişti. CKMP'nin bütün milletvekilleri ise milli bakiye sistemi sayesinde seçilmişti. Bu, Türkiye için paha biçilmez bir fırsattı. Zira radikal fikirlerin dahi en meşru zeminde, parlamentoda ifade edildiği bir dönemdir.

³⁴ Siyasal sisteme ikinci bir meclis ile anayasa mahkemesinin eklenmesi konusunu gündeme taşıyanların başında Prof. Dr. İlhan Arsel gelmektedir. Bkz. İlhan Arsel; "Anayasa Aykırı Kanunların kontrolü Bakımından Mahkemelerin Rolü" **Adalet Dergisi** No:1 (Ocak 1951) s.44-52, İlhan Arsel; "Kanunların Teşkilatı Esasine Uygunluğunun Kazai Murakabesi Mevzuunda Yeni Bir Cereyan" **Ankara Barosu Dergisi** No:5 (1953), s. 392-395 ve No:1 (1954) 8-13. İlhan Arsel; Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinde Çift Meclis Tecrübesi" **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: X, No:1-4 (1953), s. 194-211.

³⁵ İlhan Arsel; "Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler" **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C:XI, No:3-4 (1954) s. 60-104 ve Cilt:XII No:3-4 (1955), s. 59-99 ve İlhan Arsel; "Çift Meclis Sistemi" **Forum** No:96 (15 Şubat 1958), s.6-8, C.K. Wheare (çev:Ercüment Seber) "Tek Meclis mi Çift Meclis mi?" **Forum** No: 45 (1 Şubat 1955), s. 12-14 ve No: 46 (15 Şubat 1955), s. 17

1982 Anayasası ve 1983 Seçim Yasasının Misyonu

En genel ifade ile 82 Anayasası, kendisinden önce gelen döneme bir tepki olarak yürütmeyi birçok bakımdan güçlendirmiştir. 1961-1980 arasında yasamanın sistem içindeki ağırlığı, güçsüz yürütme, dönemin Başbakanının ifadesi ile "hükümetim ama iktidar değilim" yakınmasıyla dile getirilmişti. (İlginçtir hükümetin bu yakınmalarını dikkate alan, bu hükümete karşı yapılmış gibi görünen 12 Mart Müdahalesi oldu ve "bol gelen elbise", bu istek doğrultusunda "daraltıldı"!)

Sistemdeki ikinci meclis olan, Cumhuriyet Senatosu da kanunlaştırma faaliyetlerini yavaşlatan bir diğer unsur olarak görüldüğü için kaldırılmıştır.

1980 darbesi sonrasında iki temel sorununun çözülmesi için seçim sisteminde değişikliğe gidildi. Seçim sistemine yüklenen bu misyon üzerinde, ihtimal ki diğer konuşmacılar tarafından üzerinde durulacağı için, kısaca değinmek istiyorum.

Türkiye modernleşmesinin iki temel kriz alanı ve dolayısıyla darbe gerekçesi vardır. Bunlar "laiklik" ile "irtica" ve "üniter devlet" ile "bölücülük" arasındaki çatışmalardır. Bir başka deyişle "şeriat, radikal siyasal İslam" ile "birlik bütünlük/bölücülük". Bu iki sorun genellikle eşzamanlı ortaya çıkar. İlk kez "31 Mart Olayı"³⁶ ile 1909 yılında ortaya çıkmıştır. Göreli demokratik dönemlerin sona ermesinde de başlıca iki "gerekçe" olmuştur. Bu iki sorun, birer muhalif hareket olarak, 1960'a kadar kendilerini "liberal" partilerin içinde ifade etmeye çalışmıştır. Tek-parti döneminde, çok partili siyasal hayata geçiş denemelerinin sona ermesinde, bu iki sorunun kendini muhalif liberal partilerin içinde ifade etme çabaları vardır. Gerek 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) kapatılması, gerek 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kendisini feshetmek emrinin verilmesinde aynı gerekçe kullanılmıştır. TpCF'nin kapatılma gerekçelerinden biri programındaki "dine hürmetkar" ibaresi (dinin siyasete alet edilmesi, laikliğe aykırı hareket), diğeri ise özellikle Şeyh Sait (Kürt) ayaklanması ile ilişkisinin bulunması (birlik-bütünlüğe aykırılık) nedeniyle İstiklal Mahkemesi tarafından kapatılmasıdır. SCF'nin kendi kendini feshetmesinin, yaklaşık 90 günlük macerasının ardında da aynı gerekçeler vardır.

Benzer şekilde DP'nin kurulması sırasında da sol ve liberal muhalefet işbirliği yapmıştır. İlk darbenin ardındaki iki gerekçe de aynıdır: Laiklik ve birlik-bütünlüğe aykırılık. 1960 darbesi sonrasında Doğudan sürülen Kürtleri ve ayrıca dincilere karşı açılan davaları rastlantı olarak düşünmemek ge-

³⁶ Eski tarihle 31 Mart 1325, miladi takvimle 13 Nisan 1909.

rekir. Benzer şekilde 1971 kısmi müdahalesi öncesinde Devrimci Doğu Kültür Ocakları ile başlayan Kürtçü örgütlenme ile 1969'da Müstakiller Hareketi olarak başlayan ve 1970'in ilk ayında Milli Nizam Partisi ile örgütlenen dinci hareketi anımsamak gerekir. 1980 darbesi ise darbe gerekçesinin hamasi edebiyatı dışında yine bu iki gerekçeye dayanır. Son olarak 1997 post-modern darbesinin de iki açık gerekçesi "siyasal İslam" ve "Kürtçülük" olmuştur.

Eğer 1962'de kurulan Anayasa Mahkemesi'nin de parti kapatma gerekçeleri incelenirse, -zamanında kongre yapmamak gibi teknik hukuki gerekçeler dışında- kapatılmasına karar verdiği partilerin kapatılış gerekçeleri de "laikliğe karşı" hareket veya "bölücülük" olmuştur.

1961 Anayasasının yarattığı ortamda örgütlenme ve kamuoyu yaratma olanağı bulan Kürtçülük ve dincilik siyasal birer hareket olarak taraftar bulmaya başlayınca, bir yandan laiklik-gericilik diğer yandan da bölücülük-birlik/bütünlük çatışması yeniden başlamıştır.

Öte yandan, 1960'a kadar liberal partiler içinde kendilerini ifade etmeye çalışan iki akım, 1961-1980 arasında kendi parti veya derneklerini kurmuşlardır. Ayrıca "radikal siyasal İslam" kendini sağ (liberal-muhafazakâr) siyasal partilerin içinde ifade etmeye çalışırken "din ve vicdan özgürlüğü" söylemini kullanmıştır. Kürtçülük ise kendini sol siyasal partiler içinde "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" ilkesi ekseninde ifade etmek istemiştir. Bu partilerin kongrelerinde sıklıkla tartışılan ve işlenen bu konular, çoğunlukla partilerin bu sorunlara odaklaşmasına ve zaman zaman da siyasal kilitlenmeler veya sıkışmalar yaşamalarına -hatta kapatılmalarına- neden olmuştur.

Benzer şekilde Alevilik de kendisini sol partiler içinde ifade etmeye çalışmıştır. Burada kısaca bir noktaya daha işaret etmek isterim. Bizde dinci parti deyince hep 12 Eylül öncesinde Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi akla gelmektedir. Ancak bunun yanı sıra, siyasal hayatta pek bir varlık gösterememiş olsa da, bu partiden de önce Birlik Partisi, (sonra da Türkiye Birlik Partisi) adında ve Alevî inançlı yurttaşlara hitap eden bir siyasal partinin kurulduğunu da anımsamak gerekir. [1990'ların ortasında kurulan Barış Partisi de benzer bir gayeyi gütmüştü.]

1961 sonrasında radikal siyasal İslam kendisini önce Adalet Partisi (AP) içinde ifade etmeye ve kendine bir yer edinmeye çalışmıştır. Hareketin fiili lideri durumundaki Necmettin Erbakan'ın AP'den milletvekili adaylığı kabul edilmeyince, Müstakiller Hareketi olarak gelişen hareketin başına geçmiş, 1969 seçimlerinden sonra da Ocak 1970'te Milli Nizam Partisi adıyla partileşmiştir. Bu parti Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılıncaya yerine

Milli Selamet Partisi kurulmuştur. Ancak etnik milliyetçilik meşru olarak partileşmemiş, sol partilerin içinde kendisine yer aramıştır. Hareket önce TİP'in içinde yer almış, ancak TİP'in programına da yansıyan Kürt halkı vurgusu partinin kapatılmasına neden olmuştur.

Bu siyasal gelişmelerin 1982 Anayasası hazırlanırken, koşulları ağırlaştırılmış—seçim çevresi ve ülke barajı olan- seçim yöntemi, bu tür partilerin, o dönemki deyişle ideolojik partilerin, parlamentoda temsilini olanaksız hale getirme amacı içerdiğini söylemek tahminden öte bir tespiti içinde barındırır. Dolayısıyla barajlı seçim sistemi yalnızca güçlü bir yürütme oluşması arzusu- nu içermez, yanı sıra bu iki “tehlikenin” bertaraf edilmesi amaçlamıştır.

Bir anlamda seçim yasasına, Türkiye'nin hala gündeminde olan iki önemli sorununu çözmek; hem yerel hem de genel baraj sayesinde dinci ve Kürtçü partilerin parlamentoda temsilini olanaksız hale getirmek görevi verilmiştir. Yurttaştan ise, bu tür partilerin barajın altında kalacağını düşünerek, büyük partilere yönelmesi beklenmiştir. Oysa seçim yasalarına bu denli ağır rejim sorumlulukları yüklenmesi gereksiz rejim tartışmalarına da neden olmaktadır. Kaldı ki doğal siyasal yaşam bu tür engelleri aşmanın çaresini buluyor.

Sonuçta, bütün önlemlere rağmen, 1991 seçimlerinde Refah Partisi, Milliyetçi Çalışma Partisi ve İslahatçı Demokrasi Partisi ile Halkın Emek Partisi de Sosyaldemokrat Halkçı Parti ile ittifak yaparak parlamentoya girdiler.³⁷

12 Eylülcülerin sağlam bir engel olarak düşündükleri yerel ve genel barajlar fiili olarak aşılmış, önlemlerin hiçbir işe yaramadığı görülmüş olduğu gibi en azından dinci bir partinin yükselişi için de yaşadığı “mağduriyete” uygun bir destek ortamı yaratılmış oldu.

Oy Oranları ve Temsil Oranları arasındaki Çelişkiler

Yukarıda seçim sisteminin “istikrarlı yönetim ve temsilde adalet olarak adlandırılan ezeli iki rekabetine değinmiştik. Bu noktada bir konunun açıklanmasına ihtiyaç var. Bir seçim sisteminin, (seçim hukukunun) amacının istikrarlı yönetimi sağlamak olarak dile getirilmesi, seçimin amacı açısından anlamsız ve daha işin başında demokratik değerlere ve sürece aykırıdır. Hiç bir seçim yasasının amacı istikrarlı yönetim kurmak olmamalıdır. Seçim yasalarının ve sistemlerinin olsa olsa tek bir amacı olabilir, temsilde adaletin

³⁷ SHP'nin oldukça ciddi bir siyasi risk olarak, HEP'li milletvekillerini parlamentoya taşıma projesinin Türkiye'de Kürt Sorununu çözmek için tarihi bir fırsat olduğunu ve fakat bu fırsatın Kürt kökenli siyasetçiler tarafından yersiz ve gereksiz bir siyasi refleksle tepildiğini de belirtmek gerekir.

en ideal şekilde sağlanacağı bir yönetim uygulamak. Siyasal istikrar veya güçlü bir yönetim kurulması, seçimler sonrasında oluşan parlamentonun sorunu ve çözmesi gereken bir konudur. Seçim yasaları toplumun bütün farklı görüşlerini parlamentoya yansıtılabildiği oranda demokratiktir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir siyasal sistemde siyasal sorunların tartışılabilmesi, ifadelendirilebileceği yer parlamentodur. Parlamentolar ülkenin tamamını bağlayıcı kararların alındığı, yasaların yapıldığı kurumlardır. Adaletsiz veya eksik temsiline, telafisi zor siyasal sorunlar yaratacağı unutulmamalıdır. Yine yukarıda belirttiğimiz gibi güçlü yönetim, siyasal istikrar seçeneğinin yarattığı bir başka sorun, parlamentoda yokluğu açık bir şekilde görülen muhalefetsizlik olmaktır, bu da maliyeti ağır bir siyasal sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Son seçimde de neredeyse parlamentoya yansıyan oy oranı kadar, oy değerlendirme dışı kalmıştır. Tek partili bir hükümetin kurulmasıyla siyasal istikrar ancak süreli ve göreceli olarak sağlanır. Üstelik bu hükümeti kuracak partinin temsil meşruiyeti de bir başka sorundur. Hangi orana kadar siyaseten kabul edilebilir, hangi orandan itibaren meşruluk açısından tartışılmalı hale gelecek gibi sorulara da hazırlıklı olmak gerekir. Örneğin 1957 seçimlerinde Demokrat Parti %47,70 oy almış ve milletvekilliklerinin yaklaşık %70'ini kazanmıştı. CHP ise %40,82 oy almış milletvekilliklerinin %29'unu almıştı. Muhalefet partilerinin toplam oyu %52'ye yakındır, temsil oranları ise %31 dolayındadır.

Aynı şekilde ANAP 1987 seçimlerinde oyların %36'sını almış, temsil oranı ise yaklaşık %65 dolayında olmuştur. Benzer bir durum son seçimlerde de yaşandı. AKP 2002 seçimlerinde %35 oy almasına karşın neredeyse aldığı oyların iki katına yakın temsil niteliğine sahip oldu.

Seçim yasası partisiz siyaset yapmayı da olanaksız hale getirmiş durumdadır. Baraj nedeniyle bağımsız aday olarak seçilmek oldukça zordur. İstisnalar dışında bağımsız aday olarak seçime girip kazanmak neredeyse olanaksız hale gelmiştir..

Değişik görüşlerin, partilerin parlamentoya girmesini barajla engellemek görünüşte bir istikrar, ancak aslında ciddi siyasal gerilimler de yaratabilir. Bu tutum "iktidar"da olduğu kadar, "muhalefet"in temsilinde de ciddi sorunlar yaratacaktır -yaratmaktadır da. Çünkü bir parlamentoda en önemli unsurlardan biri muhalefetin temsildir. Seçim sistemi nedeniyle iktidar kadar, muhalefetin de temsil oranı tartışmalıdır. Unutulmaması gerekir ki, demokratik rejimlerde muhalefetin varlığı, rejimin meşruluğunu sağlayan güvencelerden biridir. Parlamento dışında kalan parti ve oylar, neredeyse ikinci bir parlamento kuracak kadar çok dışarıda kalıyorsa, seçim sisteminde

ciddi sorunlar var demektir. Bir başka deyişle, asıl muhalefet parlamento dışında ise seçim sistemini yeniden düşünmek gerekiyor.

Sonuç Yerine

Seçim yasalarına olsa olsa demokratik sorumluluklar yüklenebilir. Oysa her dönemde seçim yasalarına rejimle ilgili misyonlar yüklenmesi, yasanın kendisi ile ilgili olmayan sorunların ortaya çıkmasına ve bir sonraki döneme aktarılan, geçmişe dönük tepkilere neden olmuştur. Seçim yasasının tek bir misyonu olmalıdır: Bu da seçmen iradesinin en adaletli bir şekilde parlamentoya yansımını, bir başka deyişle temsilde adaleti sağlamaktır. Siyasal istikrarı gerçekleştirmek seçim yasalarının görevi olarak düşülmemelidir. Zira siyasal istikrarın sağlanması seçim sonucunda oluşan parlamentoların görevidir. En meşru uzlaşma zemini olduğuna göre, çözüm de parlamento içinden bir şekilde çıkacak, koalisyonlar kurulabilecek, kurulamaz ise de parlamento seçimleri yenilenecektir. Kaldı ki, koalisyonlardan da korkmamak gerekir. Koalisyonlar yalnızca çatışma değil, uzlaşmacı ve barışçı bir siyaset anlayışını da getirebilir ki, 1991 sonrasında bu kısmen görüldü.

Bu aşamada “parlamento, meclis” kavramlarının nasıl tanımlandığını yeniden anımsamak yerinde olur. Parlamentolar değişik çıkarların, düşüncelerin temsil ve ifade edildiği, birleştirildiği ve uzlaştırıldığı kurumlardır. Dolayısıyla bir siyasal sistemde her türlü siyasal ve toplumsal tartışmaların yapılacağı ve uzlaşmanın gerçekleşeceği en meşru zemin parlamentodur. Buradan bütün toplumu, ülkeyi bağlayıcı düzenlemeler çıktığına göre temsilde adaletin ne kadar önemli olduğu da kendiliğinden ortaya çıkar. Parlamento temsilde adaleti ne kadar gerçekleştirirse, siyasal ve toplumsal uzlaşmanın da o denli gerçekleşmesine olanak tanınmış olur. Parlamentoda tartışılmasına engel olunan veya olanak olmayan her sorunun sokakta ve muhtemelen gayri meşru biçimde dile getirilmesinin yolu açılır ki bundan da demokrasi zarar görür.

Seçim barajının düşürülmesi parlamentonun öncelikli görevlerinden biri olmalıdır. Siyasal yaşamda öngörülerle, “gerçekleşen” arasında önceden hesabı zor bir uçurumlar ve olasılıklar dizisi vardır. Anımsanacağı üzere 1965 seçimlerinde küçük partilerin parlamentoya girmesini sağlamak, parlamentonun temsil yeteneğini arttırmak için milli bakiye (ulusal artık) sistemi getirilmişti. Gerçi bu sistemin gelişi aynı zamanda CHP’nin siyasal bir manevrasıydı ve AP’nin oylarının dağılacağı hesaplanıyordu. Milli Bakiye sisteminde tek bir partinin hükümet kurması en düşük olasılıktır. Ancak 1965 seçimlerinde en düşük olasılık gerçekleşti ve AP tek başına hükümeti kuracak kadar milletvekili çıkardı. Benzer şekilde siyasal islamın temsilcisi

durumundaki RP'nin 1995'te barajı geçmesi beklenmezken birinci parti oldu ve hükümeti kurdu. Aynı şekilde 2002 seçimlerinde AKP'nin Meclise bu denli büyük bir çoğunlukla girmesine ihtimal verilmiyordu.

Unutulmamalıdır ki, bu ülkede, Türkiye tarihinin en kritik evresi olan Milli Mücadele başlangıcında seçimler yapılmış ve 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmıştı. Ölüm kalım mücadelesinin verildiği bu evrede, Meclis her şart altında açık tutulmuştu. Yeni Türkiye'nin kurulmasını sağlayan bu Meclis, çok zor koşullar altında da olsa, siyasal, diplomatik ve askeri mücadeleyi birlikte yürütmüştü. Her ne gerekçe ile olursa olsun, darbe dönemlerinde parlamentoların feshedilmesini, kapatılmasını da bu nedenle son derece manidar karşılamak gerekir.